

פרק כד. עקרונות קבלת החלטות

קכו. רוב בבית דין

בית הדין הגדול פוסק הרמב"ם: "דברים שלמדן מן הדין, אם הסכימו עליהם בית הדין הגדול כולו הרי הסכימו ואם נחלקו בהן הולכין אחר הרוב... וכן הגזרות והתקנות והמנהגות אם ראו מקצתן שראוי לגזור גזירה או לתקן תקנה או שיניחו העם המנהג הזה וראו מקצתן שאין ראוי לגזור גזרה זו ולא לתקן תקנה זו ולא להניח מנהג זה נושאים ונותנים אלו כנגד אלו והולכין אחר רובן ומוציאים הדבר אחר הרבים".¹

בית דין פוסק הרמב"ם: "בית דין שנחלקו, מקצתם אומרים זכאי ומקצתם אומרים חייב, הולכין אחר הרוב, וזו מצות עשה של תורה שנאמר 'אחרי רבים להטות'".² פוסק השו"ע: "... ולאחר שיקבלו עדותם יוציאו כל אדם לחוץ, וישאו ויתנו בדבר... אם יסכימו לדעת אחת, מוטב, ואם לאו - ילכו אחר הרוב".³

מהטעמים הבאים על המיעוט לקבל את מרות הרוב

רדיפת אמת כותב החינוך: "שריבוי הדעות יסכימו לעולם אל האמת יותר מן המיעוט".⁴ כותב המהר"ל: "לפי מדרגת התורה שהיא שכל עליון ראוי שיהיה עיקר הרוב, שהוא הכלל, שהוא קרוב אל השכל... ולפיכך בסיני נתן להם אחרי רבים כאשר הכלל, שהם הרבים, הם עצם ועיקר".⁵

סיעתא דשמיא כותב ריה"ל: "... לא תוסיפו על הדבר אשר הסכימו עליו הכהנים והשופטים... כי הללו מקבלים סיוע מן השכינה".⁶

רדיפת שלום כותב החינוך: "וטוב לסבול טעות אחד, ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד ולא שיעשה כל אחד ואחד על פי דעתו שבזה יהיה חורבן הדת וחילוק לב העם והפסד האומה לגמרי".⁷ כותב הרדב"ז: "... שאם לא יהי להם לישראל בית דין אחד מיוחד על מי שישמכו תעשה תורתנו כמה תורות ולא יהי קיום מצוה מן המצוות כי בכל זמן יתחדשו דברים שאינם מפורשים אפילו בתורה שבע"פ".⁸

תמיכה ציבורית פוסק הדברי מלכיאל: "... דבסנהדרין ובכל דיינים שקבלו על עצמם ממילא קבלו כולם בשוה וכדין אחרי רבים להטות, ואדעתא דהכי קיבלם, ולזה אף חכם גדול בטלה דעתו...".⁹

¹ רמב"ם ממרים א ג. וראה רמב"ם קידוש החדש ד י. וראה סעיף קכח.

² רמב"ם סנהדרין ח א. וראה שם ט ג.

³ שו"ע חו"מ יח י. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד ע, שגם נכרים מחויבים ללכת אחר הרוב.

⁴ ספר החינוך עח.

⁵ באר הגולה, באר רביעי עמ' נו. וראה מצודת דוד תקלה; חפץ חיים הלכות לשון הרע כלל ב באמ"ח כג.

⁶ כוזרי ג מא. וראה רמב"ם סנהדרין ד א; פירוש הרמב"ן על התורה דברים יז יא ועל דברים יט יט.

⁷ ספר החינוך תצו. וראה רמב"ם ממרים ג ד; משך חכמה דברים יז יא; אורח משפט הלכות דיינים ב.

⁸ מצודת דוד תקע. וראה ספר החינוך תצו. וראה פנקסי הראי"ה ג פנקס לה מב, שחוקר האם הטעם העיקרי

הוא חתירה לאמת או חתירה לשלום. וראה בבלי יבמות יד א ועינים למשפט יבמות שם. וראה הערה 13.

⁹ שו"ת דברי מלכיאל א לה ח. וראה סעיף קכו.

חובה ללכת אחר הרוב, גם כאשר קיימים נימוקים כבדי משקל להליכה אחר המיעוט

- בת קול יוצאת מן השמים שהלכה כדעת המיעוט¹⁰
 - המיעוט פוסק על פי שמועה ואילו הרוב פוסק על פי סברה¹¹
 - לדיינים שבמיעוט יש יותר תלמידים¹²
 - הדיינים שבמיעוט יותר חכמים פוסק הרמב"ן: "הלכך במנין שוה ברופאים הולכין אחר חכמה ובקיאיות, ואע"ג דליתא הכי בדין סנהדרין, התם דיינין הם וכולם צריכים לאותו הדין, ומדינא לא היה ראוי להיות דין עד שיסכימו כל הצריכין לדעת אחת, אלא דרחמנא אמר 'אחרי רבים להטות'..."¹³
 - פוסק הרמ"א: "אפילו אין הרבים מסכימים מטעם אחד אלא כל אחד יש לו טעם בפני עצמו הואיל והם מסכימים לענין הדין נקראו רבים ואזלין בתרייהו"¹⁴
- על הדיינים שהיו במיעוט לבטל את דעתם מפני דעת הרוב.¹⁵ פוסק ערוך השלחן: "וכל הדיינים יחתמו על הפסק דין ואפילו זה הדיין שהכריעו אותו מחוייב לחתום דהא התורה גזרה עליו שיבטל דעתו מפני הרבים"¹⁶.

מובטח למי שמקבל את הכרעת הרוב שהוא לא ינוק. כותב הר"ן: "ואני סובר עוד, שאי אפשר שימשך ממה שיכריעו הסנהדרין הפסד בנפש כלל, גם כי יאכילו דבר האיסור ושיאמרו בו שהוא מותר. לפי שהתיקון אשר ימשך בנפש מצד ההכרעה למצות החכמים מורי התורה, הוא הדבר היותר אהוב אצלו... ותיקון ההוא יסיר הרוע אשר הוא מעותד להתילד בנפש מצד אכילת הדבר האסור ההוא."¹⁷ כותב המשך חכמה: "כי התורה נתונה להאומה וכפי הסכמת חכמה וגדוליה כן

¹⁰ ראה ספר החינוך תצו.

¹¹ ראה כסף משנה רמב"ם ממרים ג ד, וראה שו"ת ריב"ש קעג בשם הרמב"ן.

¹² ראה סמ"ע שו"ת חו"מ כה ס"ק יח.

¹³ תורת האדם, כתבי רמב"ן ב עמ' כו. לא כולם פוסקים כן. ראה תשובות הגאונים - גאונים קדמונים סימן קמד: "שלשה שהן בית דין, שנים אומרים כך ואחד אומר כך... ואם האחד עדיף מהשנים הולכים אחר מי שנותן טעם לדבר". וראה ספר החינוך עח: "ובחירת רוב זה לפי הדומה הוא בששני הכיתות החולקות יודעות בחכמת התורה בשה שאין לומר שכת חכמים מועטת לא תכריע כת בורים מרובה ואפילו כיוצאי מצרים... כן נאמר בכל מקום חוץ מן הסנהדרין...". דיונים בשאלה זו ראה ברכי יוסף חו"מ ז טז; חקרי לב יו"ד א פו על הלכות תערובות קט; קובץ הערות יבמות קפד; עינים למשפט יבמות יד א; א"ת ערך הלכה ז; הרב אהרן ישע"י בלוי, "אחרי רבים להטות", קובץ תורה שבע"פ י עמ' קכח - קלד. שו"ת ציץ אליעזר ג כט א (ג) מכריע דלא כחחינדן. וראה עין איה ברכות ב פרק ששי טז שבענין זה נחלקו ב"ש וב"ה. וראה פאר הדור ד עמ' קסו בשם החזו"א, שאעפ"י שר' אלעזר בן ערך מכריע את כל חכמי ישראל הרי שלהלכה הולכים אחר הרבים.

¹⁴ שו"ת חו"מ כה ב בהגה. וראה ש"ך שם ס"ק יט; קובץ הפוסקים על שו"ע שם; מרגליות הים סנהדרין דף מ א אות כב; בירור הלכה סנהדרין דף לד א ציון ה.

¹⁵ ראה סעיף קלג.

¹⁶ ערוך השולחן חו"מ יט ב. וראה הרב חיים דוד הלוי, "חתימת פסק דין שהוכרע ברוב", תחומין יח עמ' 11 - 16; שו"ת תשובות והנהגות ה שנט. וראה פנקס קהל וירונה ג רלז: "... יחוייבו שלשת הדיינים לחתום הפסק דין אשר יצא מאתם על פי הרוב, ואין לאי מהם להשמש מדבר זה... והמסרב לעשות ככה הרי הוא הורס כללות הקבוץ המדיני, שאחרי רבים להטות, ועובר על לאו 'הולך רכיל מגלה סוד' ומבטל ועוקר דיני ישראל ח"ו..."¹⁷

¹⁷ דרשות הר"ן הדרוש האחד עשר.

נמשכים דרכי האלקים והשגחתו... וכמו שפירשו הך דאמרו: 'ותשלך אמת ארצה', שכפי הוראת בית דין כן האמת".¹⁸

דיין שאינו מקבל את מרות הרוב עלול להעניש בחומרא על ידי בית דין. פוסק הרמב"ם: "אבל זקן ממרא האמור בתורה... שבאת לו מחלוקת בדין מן הדינים עם בית הדין הגדול, ולא חזר לדבריהם... והורה לעשות שלא כהוראתן, גזרה עליו תורה מיתה... ואם רצו בית דין למחול על כבודן ולהניחו אינן יכולין כדי שלא ירבו מחלוקת בישראל".¹⁹

גם בזמן שאין בית דין גדול, ראוי להעניש דיין שאינו מקבל את מרות חכמי דורו. כותב רש"י: "... הלכה כר' יהושע בטהרות, דר' אליעזר נמנו עליו שלא לקבוע הלכה כמותו מפני תנורו של עכנאי...".²⁰ כותב הרשב"א: "... רבי אליעזר הגדול... גדול העולם היה ורבנן לא ברכוהו אלא לגדר שלא ילמדו האחרים לחלוק על הרבים".²¹

אין תוקף להחלטת הרוב במקרים הבאים

- א. בניגוד לתורה או לחוקים פסוק מפורש בתורה: "לא תהיה אחרי רבים לרעת", ומפרש רש"י: "אם ראית רשעים מטים משפט לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם...".²²
- ב. לא היה קוורום חוקי.²³
- ג. לא היה דיון מסודר כותב ר' אלחנן ווסרמן: "היכא שנשאו ונתנו יחד הרבים עם המיעוט אז צריך המיעוט לעשות כדברי הרוב אבל קודם המשא ומתן ליכא כלל הך דינא דהלכה כרבים".²⁴
- ד. ההחלטה דורשת רוב מיוחס או פה אחד.²⁵

*

בכל בתי המשפט בעולם הולכים אחר הרוב אך אין לכך בטוי בחוקות.

¹⁸ משך חכמה ויקרא כג כא. הערת הרב נבנצל: "אם כן לא שייך פר העלם דבר של ציבור". וראה חשוקי חמד ב"ב עמ' נז.

¹⁹ רמב"ם ממרים ג ד. וראה מו"נ ג מא; משך חכמה דברים כב כב ד"ה ובערת הרע מישראל.

²⁰ ראה רש"י בבלי פסחים טו א ד"ה ממחלוקתן למדנו.

²¹ שו"ת הרשב"א א תשסג. וראה בבלי בבא מציעא נט ב; שו"ע יו"ד שלד מד.

²² רש"י שמות כג ב. וראה פנקס קהילת רומא החלטה 379 משנת שצ"ח לפ"ק שהממנים התעלמו מתוצאות הצבעה שלא למנות ממונה אחד משום שהחלטה לא התקבלה לשם שמים.

²³ ראה סעיף קלז.

²⁴ קובץ שיעורים ב ה יח. וראה שו"ת מהרלב"ח קמז (קונטרס הסמיכה). וראה שו"ת חוות יאיר קצב: "... ולולי זה הייתי אומר דס"ל ב"ש אחר דלא נחלקו בישיבה אחת אין כאן מצוה אחרי רבים להטות...".

וראה מאמרי הראי"ה ב עמ' 56.

²⁵ ראה סעיף קכח.

קכז. רוב בהחלטות ציבוריות

פוסק ספר תשובות הגאונים: "ראובן שהקדיש חנותו להוציא שכירותו לצרכי בית הכנסת ונטלו הקהל השכירות ונתנוהו למי שמתעסק בדיניהם... אם הסכימו הקהל או רובן על דבר שזה הרשות בידם לעשות בחצר גופה מה שהן רוצין, כ"ש בשכירותה, דלא עדיף מבית הכנסת... אם היה בהסכמת הקהל אין בדבר איסור...".¹ פוסקים הרב יהודה ב"ר מאיר הכהן והרב אליעזר ב"ר יהודה, חכמי מגנצא: "כשהקהל מסכימים יחד לעשות סייג וגדר לתורה אין היחיד יכול להוציא עצמו מן הכלל ולבטל דברי המרובים ולומר לא הסכמתי בהסכמה זו אלא בטל יחד במעוטו...".²

הרמ"א פוסק: "כל צרכי צבור שאינן יכולין להשוות עצמן, יש להושיב כל בעלי בתים הנותנים מס ויקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים, וילכו אחר הרוב".³ המהר"ם שיק פוסק: "ז' טובי העיר יסודם מעיבור שנה... והרי גם שם אזלינן בתר הרוב".⁴ פוסק ערוך השלחן: "ואם אנשי העיר בררו נבחרים שיעיינו בצרכי העיר הולכין אחר רוב דיעות מהנבחרים".⁵

בפוזנא החליטו: "והעיקר כל דבר שיצא במוסכם הקהל יצ"ו על פי הרוב יהי מה שיהי יקום ויעמוד כחומת ברזל עליו אין לשנות אפילו נקודה אחת אך הפה שאסר הוא הפה שהתיר".⁶

על המיעוט לקבל את מרות הרוב מהטעמים הבאים

- הרשב"א פוסק: "... שרוב כל העיר ועיר אצל יחידיהם, הם כב"ד הגדול אצל כל ישראל".⁷
- הרא"ש פוסק: "... על כל ענין שהקהל מסכימים הולכים אחר הרוב והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים דאם לא כן לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר... לכן אמרה תורה בכל דבר הסכמה של רבים 'אחרי רבים להטות'".⁸
- כתב הפלא יועץ: "אבל על כל פנים כיון שנמלכים עם רבים יהיה קיום והעמדה לדבריהם, כי רבים יהיו בעזרם וישברו מלתעות רשע".⁹
- הדברי מלכאל פוסק: "מעיקרא אדעתא דהכי נשתתפו שמה שיסכימו הרוב כשישבו לפקח בצרכי ציבור כן יקום".¹⁰

¹ תשובות הגאונים - קורנל פב. וראה בבלי בבא בתרא ח ב: "ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי וכו'".
² כלבו קמב. הפוסקים חלוקים בשאלה האם יש צורך בהסכמה פה אחד או שדי ברוב כדי לקבל החלטות שיש בהן משום רווחא להאי ופסידא להאי ראה סעיף קכח.
³ שו"ע חו"מ קסג א בהגה. וראה שו"ע יו"ד רכח לא; שם רכח לד.
⁴ שו"ת מהר"ם שיק חו"מ כו.
⁵ ערוך השלחן חו"מ קסג ב. וראה שו"ת פני יהושע א ד. וראה סעיף קלז.
⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה א' מא משנת תע"ד לפ"ק.
⁷ שו"ת הרשב"א ה ככו. וראה סעיף יט הערה 18. וראה ב"י חו"מ יג: "כתב הרשב"א בתשובה (ח"ה סי' רפט) דעו כי כל שקבלו עליהם הקהל דעות אנשים ארבעה או חמשה או יותר אין הולכים אחר הרוב שאין רוב אלא בבית דין". ויש לחלק בין החלטות של פרנסים ובין החלטות של בוררים, ראה סעיף קכח הערות 25 ו-26.
⁸ שו"ת הרא"ש ו ה. וראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד קיז: "... האמת שגם בזה יש חלוק כאשר ההסכמה לענין מגדר מלתא במילי דאיסורא דהתם הוי דין תורה כנז"ל אבל בענין ממונא כתבו הפוסקים האחרונים שאין המיעוט מוכרחים לקיים תקנות והסכמות הרוב בענין דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי". וראה סעיף קכט.
⁹ על הוראה שנאמרה בתורה לדיינים ומובנת כהוראה כללית ראה סעיף צג הערה 6.
¹⁰ פלא יועץ ערך הסכמה.

גם מי שחושב שהרוב קיבל החלטה שאינו ראוייה חייב לקבל על עצמו את מרות הרוב. פוסק מהר"י אדרבי: "כפי מה שגזרה התורה אחרי רבים ואפילו אם היו המועטים יותר עשירים ויותר חכמים מהמרובים...".¹¹ כותב אבי השל"ה: "ועוד כי כח רבים עדיף ותמיד דברי יחידים בטלים הם אצל רבים ואפילו במחלוקת שהוא לשם שמים ואפילו האמת עם היחידים".¹² פוסק הדרכי מלכאל: "אין שוקלים הדעות מי שדעתו רחבה נגד אחרים".¹³

מיעוט שאינו מכבד את החלטת הרוב נענש בידי שמים. פוסק הרב חיים ברלין: "ואם נמצאו מיעוט בני העיר המנגדים להחלטת הרוב מה שהחליטו לשם שמים על פי דין תורה, עליהם כתב החתם סופר ז"ל בתשובתו שם שלא כדן הם עושים ומצערין הציבור ועתידיים ליתן את הדין".¹⁴ על פרנסים שהיו בדעת המיעוט לבטל את דעתם מפני דעת הרוב. בברלין תקנו: "עלתה ההסכמה שמהיום והלאה אם יהי' א' מאסיפת הקהל שיסרב לבוא על החתום נגד הרוב אזי אותו האיש יהי' מי שיהי' שלא יקראו אותו שוב לשום אסיפה...".¹⁵

לא די בכך שרוב המשתתפים בדיון תומכים בהחלטה. בדומה להחלטות המתקבלות בבית דין, יש להבטיח שכל בעלי זכות ההצבעה יהיו נוכחים.¹⁶

במקרים הבאים אין תוקף להחלטת הרוב

- א. בניגוד לתורה או לחוקים המחבר פוסק: "כופין בני העיר זה את זה לעשות חומה דלתים ובריה לעיר ולבנות להם בית הכנסת...". ומוסיף הרמ"א: "אפילו מיעוט כופים את המרובים".¹⁷ כותב הדברי מלכאל: "מפורש בפוסקים דהיכי שהרוב מסכימים לעשות דבר שהוא נגד דבר התורה ויראת ה', בודאי הדין עם המיעוט".¹⁸
- ב. אינה לחיזוק הדת ולתיקון העולם.¹⁹ פוסק מהרשד"ם: "אם יעלה לדעת רוב הצבור לפטור לפלוני מן המס לא מפני תקנת הצבור אלא שרצונם כך, ודאי בכי האי מלתא לא

¹⁰ שו"ת דברי מלכאל א לה ט. וראה תרומת הדשן שדבריו מובאים בסעיף קלב הערה 9. לפי סברתו יש מקום להקל בדרישה שפרנסים יהיו נוכחים באסיפה, שלא יצביעו בכתב וכד'. כמו כן ניתן להקל בענין רובו מתוך כולו, ראה סעיף קלו.

¹¹ שו"ת דברי ריבות רכד.

¹² של"ה א דף עא ב. וראה בבלי בבא מציעא נט ב.

¹³ שו"ת דברי מלכאל א לה ט. וראה משנה ברורה סימן תריח ס"ק י שבעניני בריאות הולכים לעיתים אחר רופא מופלג בחכמה ולא אחר רוב רופאים שאינם מופלגים כמוהו.

¹⁴ שו"ת נשמת חיים קסה. וראה שו"ת חתם סופר או"ח יג.

¹⁵ פנקס קהילת ברלין 41. תקנה משנת תפ"ט לפ"ק.

¹⁶ ראה סעיף קלו. וראה שם דיון בשאלה כיצד לנהוג כשאין אפשרות מעשית לכנס תמיד את כולם.

¹⁷ שו"ע חו"מ קסג א. וראה מג"א שו"ע או"ח נג ס"ק כא, שמיעוט כופה את הרוב למנות רב לעיר, וכן הורה שו"ת תורת חיים ג ל. וראה שו"ת מנחת יצחק ג פח בענין ישוב שבו הרוב אינם רוצים לבנות מקוה.

¹⁸ שו"ת דברי מלכאל ו יא. וראה רמב"ם מתנות עניים ב טז: "אפילו תשעים ותשעה אומרים לבוז ואחד אומר לחלק שומעים לאחד שאמר כהלכה". וראה שיחות האדמו"ר מליובאוויטש שיחה ל"ב תמוז תשכ"ז: "... הענין ד'אחרי רבים להטות' שייך רק בדבר העומד בספק, שאז צריכים לשאול ולברר מהי דעת הרוב ומהי דעת המיעוט, אבל דבר שאינו בספק לא שייך בו רוב ומיעוט".

¹⁹ ראה סעיף מו.

אמרינן שיש כח לרוב לכוף את המיעוט.²⁰ פוסק הדברי מלכיאל: "ואף אם הרוב מבני העיר יסכימו על זה, יכולים המיעוט לעכב... שבדבר שהוא קלקול יכולים אף המיעוט לעכב..."²¹.

- ג. הרוב לא פעל לשם שמים²² פוסק מהרש"ם: "דהיכי דנוגעים בדבר אין ביד טובי העיר והרוב לתקן כלום על המיעוט".²³ פוסק החזו"א: "אם הרוב אומרים דבר שהוא לטובתם ולהפסד המיעוט דעתם בטלה".²⁴
- ד. לא היה קוורום חוקי פוסק מהר"ח פאלאג'י: "... כשהם עושים איזה דבר מחדש או הסכמה שצריכים להיות כל הי"ב ממונים במעמד אחד ולילך אחרי רבים רובם מתוך כולם".²⁵
- ה. לא היה דיון מסודר²⁶
- ו. לפי התורה או החוקים לא היה די בהסכמת הרוב²⁷

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לקבלת החלטות על ידי הפרנסים.²⁸

*

בכל המדינות המפותחות כל ההחלטות השלטוניות והציבוריות מתקבלות ברוב רגיל, אלא אם כן החוק קובע שיש צורך ברוב מיוחד.²⁹ המומחים למדעי המדינה סוברים, שלמרות שלרוב רגיל חסרונות רבים ניתן להסתפק בו.³⁰

ראוי לציין אחדים מחסרונות אלה

- לעיתים החלטה זוכה בתמיכת רוב מלאכותי שהושג לאחר שהיה משא ומתן בין מפלגות קטנות, שכל אחד התחייבה לתמוך בהצעות חברתה. כך עשויות כמה תכניות לזכות לתמיכת הרוב למרות שברור שרוב הנציגים ואפילו רוב הציבור מתנגד לכל תכנית בפני עצמה.

²⁰ שו"ת מהרשד"ם יו"ד ק"ז.

²¹ שו"ת דברי מלכיאל ז' יג. וראה חידושי הריטב"א עבודה זרה לו ב; שו"ת מהרשד"ם יו"ד קכז; שו"ת עדות

ביהוסף ב מא; שו"ת אגרות משה חו"מ א מ. וראה תשובת המהרי"ל המובאת בסעיף קכח.

²² ראה שו"ת מהר"ח אור זרוע רכב; שו"ת דברי מלכיאל א לה ה; שם א לה יא. וראה סעיף מז.

²³ משפט שלום, קונטרס תיקון עולם סימן רלא ס"ק כ.

²⁴ חזון איש חו"מ ב"ב ד טו.

²⁵ משא חיים מערכת מ עח.

²⁶ ראה סעיף קלו.

²⁷ ראה סעיפים קכח – קלא.

²⁸ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16, סעיף 41: "החלטות בית הנבחרים תתקבלנה ברוב דעות הצירים הנוכחים, בלתי אם ניתנה הוראה אחרת לכך בחוקה או בתקנות הבית". הרבנים שדנו בהצעת החוקה לא העירו מאומה על סעיף זה, ומכאן שהדברים מקובלים עליהם.

²⁹ ראה Models of Democracy עמ' 21, שכבר ביון העתיקה קבלו החלטות על פי הרוב. וראה סעיף שיב.

³⁰ ראה סעיף קכח. וראה A Theory of Justice עמ' 223, שמן הצדק שלא לדרוש שהחלטות תתקבלנה פה אחד.

- במקרה כזה, ההחלטה גם לא תמיד יעילה, וקיים חשש שבשעת ביצועה עלולים הניגודים שבין המיעוטים המרכיבים את הרוב להפריע למימושה.³¹
- לעיתים קבוצות מיעוט אינטרסנטיות מתאגדות לקידום ענין הקרוב ללבם ורוב הציבור אינו מזדרז להתארגן כנגדן משום שהנזק שקבוצות אלו עשויות לגרום לציבור אינו ניכר בטווח הקצר.³²
 - ברוב רגיל בולט במיוחד העדר המומחיות המקצועית, הידע או טוהר הכוונות של מחווי הדעה.³³
 - ברוב רגיל לא בא לידי בטוי במדה מירבית חשיבותו של הנושא העומד לדיון.³⁴
 - כאשר בו זמנית עומדות להצבעה יותר מאשר שתי אפשרויות, יתכן מאד שההצעה הזוכה למירב הקולות אינה מקבלת את תמיכת רוב המצביעים.
 - במרבית המקרים מתקבלות החלטות באמצעות רוב גם במקרה שלא משתתפים בהצבעה כל בעלי זכות ההצבעה. קיימת אפשרות שהחלטה תתקבל ברוב מזדמן למרות שרוב בעלי זכות ההצבעה מתנגדים לה.
 - כאשר מסתפקים ברוב רגיל, קיים חשש גדול יותר שינקטו אמצעים לא כשרים כגון שוחד, איומים וסחיטה.

כותב פרופ' רובינשטיין: "במרבית הפרלמנטים בארצות העולם מקובל הסדר של קוורום. הסדר זה שונה מפרלמנט לפרלמנט... במרבית הפרלמנטים נדרש רוב החברים לצורך קבלת החלטה בלבד ורק במיעוטם נדרש קוורום גם לצורך דיון".³⁵

חוקות אחדות קובעות, שכל ההחלטות מתקבלות על פי הרוב.³⁶

חוקות אחדות קובעות שהחלטות בית הנבחרים מתקבלות על פי רוב, וזאת בתנאי שרוב מחברי הפרלמנט נוכחים בהצבעה.³⁷

חוקת סלובקיה קובעת, שהחלטת ממשלה מתקבלת לא על פי רוב השרים הנוכחים בשיבה, אלא רק אם רוב שרי הממשלה תומכים בה.³⁸

חוקת שוויצריה קובעת שמשאל עם מוכרע על פי רוב המשתתפים בו.³⁹ חוקת איטליה קובעת שמשאל עם יוכרע על פי רוב בתנאי שהשתתפו בו רוב בעלי זכות ההצבעה.⁴⁰

³¹ ראה The Principles of Political Thought עמ' 283.

³² ראה Democracy and its Critics עמ' 144 – 152.

³³ ראה סעיפים קכט קל.

³⁴ ראה סעיף קלא.

³⁵ המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל עמ' 257 הערה 5.

³⁶ ראה ICL חוקת צ'כיה 6; חוקת הודו 100 (1); חוקת אוסטרליה 23 40. חוקות רבות מדגישות כי יש להרחיג מכלל זה כל הוראה אחרת הנקובה בחוקה.

³⁷ ראה ICL חוקת הולנד 67 (1) (2); חוקת ברזיל 47; חוקת רומניה 64; חוקת דרום אפריקה 53 (a) (c).

³⁸ ראה חוקת סלובקיה 118 (2).

³⁹ ראה חוקת שוויצריה 142 (1). על משאל עם ראה סעיף שיב.

⁴⁰ ראה חוקת איטליה 75 (4).

קכח. רוב מיוחס והחלטות פה אחד¹

בית הדין הגדול כותב הכתב סופר: "דלכן כתיב פרשה זו בלשון יחיד 'ואמרת אשימה עלי מלך', שיהיו כולם באגודה אחת כאיש א' בהסכמה שקבל עליהם מלך אז רשות ניתנה לשום עליהם מלך, אבל כשיש ביניהם חלוקי דיעות אם לקבל או לא, או שמחלקים את מי להושיב מלך - על ידי זה יתהווה תמיד פירוד לבבות ויתרבו המחלוקות, ואז לא נתנה התורה רשות להושיב מלך עלי' בלשון יחיד..."². הכתוב מעיד שהיתה הסכמה מוחלטת בעת שהמליכו את שאול, את דוד ואת שלמה.³

החלטות בית הדין הגדול הנוגעות לפירוש התורה וליזמות חקיקתיות מתקבלות על פי הרוב. להחלטה שהתקבלה פה אחד יש כמה השלכות הלכתיות. לדוגמא, כותב המאירי: "ויראה שאין נעשה זקן ממרא עד שיחלוק עם כל השבעים ואחד"⁴. גם אם הוראה לא נתקבלה פה אחד הרי שלעיתים יש משמעות הלכתית למספר הדיינים שתמכו בה,⁵ או לעובדה שהיו דיינים שהזהירו את חבריהם שהם טועים בדינם.⁶

כל חכמי ישראל הרמב"ם פוסק: "נראין לי הדברים שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכים"⁷, ומוסיף הרלב"ח: "וטעמא דלבעי הרב בכאן 'כל' דוקא ולא להוי 'הרוב ככל' כבשאר דוכתי איפשר לומר דמשום דהא מילתא שייכא לכל ישראל"⁸.

¹ ראה יהושע ט ב: "ויתקבצו יחדו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד", ומבאר הרד"ק שם: "בהסכמה אחת". העקרון שלא די בהסכמת רוב רגיל בא לידי בטוי גם בהלכות תפילה ובהלכות ברכות. למשל, ראה מג"א שו"ע או"ח קכד ס"ק טו, שכאשר שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובה עליו להמתין עד שכולם יסיימו לומר אמן. על הבחנה בין רוב רגיל ובין רוב מיוחס בענין זימון ראה שו"ע או"ח קצז ב.

² כתב סופר על התורה פרשת שופטים ד"ה ואמרת. וראה העמק דבר דברים יז יד. וראה מנחת אברהם מה, שחוכך לדייק בלשון הרמב"ם ממרים א ד, שהולכים אחר הרוב רק כאשר נופלת מחלוקת בין החכמים בדין מדיני התורה אולם כאשר ממנים מלך וכהן גדול יש צורך בהסכמה פה אחד. ודבריו צ"ע, שכן אם דייקין בלשון הרמב"ם כולי האי צ"ל שגם תקנות גזירות ומנהגות צריכים להתקבל פה אחד, ובכל הש"ס מצאנו שנמנו וגמרו. ושמה לשיטתו אם אין הסכמה פה אחד לא עוברים על לא תסור. לשיטתו אף יש לעיין האם גם הדחת מלך - ראה סעיף קכג - צריכה להיות פה אחד.

³ ראה רש"י על שמואל א יא יד ד"ה ויאמר שמואל וגוי ונחדש שם המלוכה: "לפי שבראשונה היו עוררים על הדבר ועתה נתרצו כולם". וראה דברי הימים א יב לח: "גם כל שרית [פירש רש"י: שארית] ישראל לב אחד להמליך את דוד". וראה מצודת דוד דברי הימים א כט כג שכאשר מלך שלמה "לא היה מערער עליו". הערת הרב נבנצל: "אצל כל שלשתם היתה המלכה בשעה שעדיין היו ערעור".

⁴ בית הבחירה סנהדרין פח ב.

⁵ ראה רמב"ם ממרים ב ב שתוקף תקנה עשוי להיות תלוי במנין החכמים שתמכו בה. וראה בבלי זבחים יב ב: "אמר שמעון בן עזאי: מקובלני מפי שבעים ושנים זקן כו'. למה לי למתנה שבעים ושנים זקן? דכולהו בחדא שיטתא הוו קיימי".

⁶ ראה רמב"ם שגגות יג א: "אם הורו וידע אחד מהן שטעו ואמר להם טועים אתם ורבו עליו המתירים והתירו הרי בית דין פטורין וכל מי שעשה על פיהם חייב להביא חטאת קבועה על שגגתו". כיו"ב, בדיון על ביטול גזירה או תקנה, יש משקל יתר לתקנה שהתקבלה בהסכמת כל הציבור, ראה שו"ת אבני נזר י"ד תסב.

⁷ רמב"ם סנהדרין ד יא.

⁸ שו"ת הרלב"ח קמז. גם מטעם זה הוא התנגד לזימת מהר"י בי רב וחכמי צפת לחדש את הסמיכה. לפי נימוקו פשוט שגם החלטה בדבר מנוי מלך צריכה להתקבל פה אחד.

תושבי העיר הראשונים דנים בשאלה על פי איזה נוהל קבלת החלטות יש לפעול, כאשר דנים בנושאים שהם בבחינת רווחא להאי ופסידא להאי,⁹ דהיינו החלטות הגורמות הפסד לחלק מן הציבור ורווח לחלק אחר, כגון החלטות הנוגעות לשינוי שיטת המסוי.¹⁰ לדעת רבינו תם, החלטות מעין אלה צריכות להתקבל בהסכמת כל תושבי העיר פה אחד.¹¹ המהרי"ל מבאר שיטה זו: "ראיתי בכמה קהילות חשובות דלא אזלי בתר רובא בכל מילי דמתא. ואינהו תלי טעמא שאומרים כי לפעמים יתחברו רוב עניים על עשירים או איפכא, וא"כ קרובים ומחותנים יעשו רוב וקשרם אי"מ נמנע".¹² מוסיף הדברי מלכיאל: "דדין בני העיר הוא כדין השותפים... שעל כרחק לא נשתתפו על דעת לילך אחר הרוב רק בענינים ההכרחיים להם...".¹³ הראב"ה, הרשב"א והרא"ש, סוברים שגם החלטות אלו כמו כל החלטה ציבורית אחרת מתקבלות על פי רוב.¹⁴ מבין האחרונים היו שפסקו כר"ת¹⁵ והיו שפסקו כראב"ה.¹⁶

המחבר פוסק: "אפילו יחיד יכול לעכב ולומר: איני רוצה שפלוני יהיה חזן...".¹⁷ ומוסיף המשנה ברורה: "הוא הדין בכל המנויים יכול למחות אפילו בחכם מרביץ תורה יכול למחות".¹⁸

⁹ הבטוי מופיע לראשונה (!) במרדכי בבא בתרא תפא.

¹⁰ ראה שו"ת נודע ביהודה קמא חו"מ כ. ראשונים ואחרונים דנים בהרחבה בהחלטות רבות מתוך רצון להגדיר האם הן בבחינת רווחא להאי ופסידא להאי. ראה, לדוגמא, שו"ת המב"י א רלז; שו"ת הרמ"א עה. החלטה להגביל מחיר מוצר, דהיינו מניעת רווח, לא נחשבת כרווחא להאי וכו', ראה שו"ת מהרש"ם ד עה.

¹¹ ראה מרדכי בבלי בבא בתרא תפ. נראה שזו גם שיטת רב חנניה גאון ראה תשובות הגאונים שערי צדק ד ד טז. ראשונים ואחרונים מבארים בדעת רבינו תם שהוא מודה שלקבלת תקנות שהן למיגדר מילתא די ברוב, ראה הערות 36 - 39. וראה סעיף קזו הערה 8. נ"ל שהרמב"ם סובר כר"ת, שהרי הוא עוסק בדיני בני העיר בהלכות שכנים ריש פרק ו. וראה רמב"ם שכנים ה א: "חצר השותפין כל אחד מהן כופה את חברו לעשות בה... וכן כל הדברים שהחצר צריכה להם צורך גדול או דברים שנהגו בני העיר לעשותם... שאר הדברים... וכיוצא בו אינו כופהו". פשיטא שלדעת הרמב"ם, צורך של מיגדר מילתא הוא צורך גדול, וכל אחד כופה את חברו לעשותו. וראה רמב"ם מכירה יד ט: "רשאיין בני העיר לקוף להם שער וכו'". הרמב"ם אינו כותב האם הרשות היא רק כאשר קיים צורך גדול ומסתבר שהוא סומך על משי"כ בהלכות שכנים.

¹² שו"ת המהרי"ל החדשות קמו.

¹³ שו"ת דברי מלכיאל א לה י. וראה שו"ת תורת חיים ג ו.

¹⁴ ראה מרדכי בבלי בבא בתרא תפב; שו"ת הרא"ש ו ה. על דעת הרשב"א ראה הערה 29.

¹⁵ ראה שו"ת חתם סופר חו"מ קיז. לעומת זאת, ראה שו"ת חתם סופר אבהע"ז א קח שאינו מכריע אלא רק חושש לשיטת ר"ת לחומרא, וראה הערה 23. וראה שו"ת מהר"ם שיק חו"מ כז החושש לשיטת ר"ת. חזו"א חו"מ בבא בתרא ד טו ושם ה ג מכריע כר"ת.

¹⁶ ראה שו"ת מהר"ם אלשיך נט: "שבכללם הולכין אחר הרוב, בין במה שהוא מיגדר מילתא במילי דשמאי, בין במה שהוא לתיקון העיר במילי דעלמא, שכיון שהוא תיקון לכולל לא חיישינן אם יהיה רווחא להאי ופסידא להאי דתקנת הכולל עדיף". וראה שו"ת שאילת יעבץ א עח: "שרוב רבותינו הגדולים הקדמונים כרגמ"ה ורש"י וראב"ה, והאחרונים כבת"ה והרמ"א ושאר חכמי אשכנז והרבה מחכמי ספרד כהר"ם אלשיך והרש"ם וזולתם רבו מספר כולם סוברים שיפה כח הקהל להסיע על קיצתן ואף להפקיע ממון שלא מן הדין, ושאלם רובם מסכימים בכך דעת היחיד בטלה".

¹⁷ שו"ע או"ח נג יט. וראה משנה ברורה שם ס"ק נה שיש תוקף להתנגדות היחיד רק אם יש לו הצעה חליפית סבירה. וראה סעיף קיח.

¹⁸ מ"ב סימן נג ס"ק נג. וראה שו"ת מהרש"ך ב פט, שמנוי מלמד צריך להעשות בהסכמת הממונים פה אחד. וראה פנקס הקהילה היהודית הפורטוגזית בתוניס סימן מב משנת תקצב עמ' 115: "... שלא יוכל שום חכם להתמנות להיות דיין על הקהל... אלא דווקא ברשות כל הקהל למגדול ועד קטן...".

הרמ"א פוסק בהלכות שותפים בקרקע שהחלטות של כלל בני העיר מתקבלות על פי הרוב,¹⁹ אולם בהלכות דיינים הוא מביא את שתי הדעות: "טובי העיר בעירן כבית דין הגדול... אף על פי שיש חולקין וס"ל דאין כח ביד טובי העיר... רק להכריח הצבור במה שהיה מנהג מקדם או שקבלו עליהם מדעת כולם, אבל אינן רשאים לשנות דבר במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון שלא מדעת כולם..."²⁰

הש"ך פוסק: "ובמקום שיש מנהג שלא לבטל ההסכמה עד שיסכימו כולם, כל שיש מוחה אחד אי אפשר להתירו".²¹

על המנהג בזמנו פוסק הב"ח: "כבר נהגו במלכותינו כדברי ראב"ה שבמרדכי פרק קמא דבתרא שאם קבלו עליהם ראשים לכל דבר מה שעשו עשו בתקנת הקהל דווקא ואף על פי שלא היה כן מנהג מקודם וגם אינו מגדר מילתא ודלא כר"ת".²² החת"ס פוסק: "נהגו בכל גלילות הללו למיזל בתר רובא בכל ענינים אלו, ואם נמתין עד שיסכימו כולם לא יגמר שום ענין ויהיה השחתת הכלל".²³ הרש"ר הירש כותב: "ועל כל אחד מהעדה לשמור ולקיים את התקנות אשר החליטה האסיפה ברוב דעות".²⁴

בוררים פוסק הרמ"א: "קהל שבררו ד' או ה' בירורים אין הולכים אחר הרוב שאין רוב אלא בבית דין".²⁵

פרנסים פוסק המשנה ברורה: "דלא אזלינן בתר רובא כי אם בבית דין אבל לא בברורי הקהל אלא... דבכמה גלילות נהגו למיזל בתר רובא בזה..."²⁶

בית דין גזר דין מות מתקבל ברוב של שנים לפחות.²⁷

¹⁹ ראה שו"ע חו"מ קסג א בהגה; שו"ת הרמ"א עג. כן גם משמע מפסקו בשו"ע חו"מ רלא כח. וצ"ע שהרמ"א באו"ח נג יט אינו משיג על המחבר, ומשמע מכך שהוא מודה שאין הולכים אחר הרוב בעת מנוי חזן. ושמא הרמ"א מחלק בין מנוי חזן הצריך להוציא את כל הציבור ידי חובה, ותפילה היא במקום תמידים, ובין שאר מנויים. כ"ז דלא כהמ"ב שלא חילק בין מנוי חזן ובין מנוי פרנס, ואכמ"ל.

²⁰ שו"ע חו"מ ב א בהגה.

²¹ ש"ך שו"ע יו"ד רכח ס"ק פט.

²² שו"ת הב"ח יח. וראה שו"ת שבות יעקב ב קמג: "נראה דיש כח ביד ראשי הקהל וטובי העיר... מדעת כולם או רובם לכל דבר מה שעשו עשו בתקנת הקהל ואף על פי שלא היה מנהג מקדם וגם אינו מגדר מלתא אפי' במידי דאיכא רווחי להאי ופסידא להאי, וכן הוכחתי... שכן דעת רוב גדולי עולם ראשונים ואחרונים".

²³ שו"ת חתם סופר חו"מ קטז. וראה פנקס קהילת רומא 325: "... כי קשה הדבר לכיון ששה אנשים בדעת אחד...". וראה שו"ת חתם סופר שם: "לר"ת דס"ל דאינם יכולים להסיע על קיצתם אלא כשהסכימו כולם מתחלה מ"מ היינו מדינא אבל מודה הוא ממנהגא דהרוב כופי היחיד". וראה שו"ת דברי חיים חו"מ ב נח: "וכן נהגין בכל קהלות ישראל לתקן תקנות על פי הרוב אפילו במיילי דאפוקי מהאי וריוח להאי".

²⁴ חורב עמ' 447.

²⁵ שו"ע חו"מ יח א בהגה. וראה שו"ע שם יב יח; יג ז. וראה ערוה"ש חו"מ יח ד: "כבר בארנו... דבפשרה לא אזלינן בתר רובא וכן בפסקי בע"ב או בעסקי הציבור שביירו מבוררים להגיד דעתם צריכים כולם להסכים ואם לא הושוו כולם לדעת אחת אין מוציאין מיד המוחזק...".

²⁶ ביאור הלכה על שו"ע או"ח קנג ז ד"ה וה"ה אם מכרו ז' טובי העיר. נראה שהוא סובר כדעת הסמ"ע, שו"ע חו"מ יח ס"ק י, שאם ממנים יותר משלושה פרנסים, דינם כבוררים ולא כדיינים. וראה ערוה"ש חו"מ קסג ב שפוסק שפרנסים מקבלים החלטות על פי רוב, ומשמע שגם אם מינו יותר משלושה פרנסים הולכים אחר הרוב וממילא צ"ל שרק אם בפירוש מינו בוררים בעיני החלטות פה אחד.

²⁷ ראה רמב"ם סנהדרין ח א.

בכל מקום ובכל זמן מן הראוי להשתדל ולקבל החלטות ברוב גדול ככל האפשר.²⁸ מעיד הרשב"א: "שורת הדין בהסכמת בני המדינה, כל שהרוב מסכימין ומתקנין ומקבלין עליהם, אין משגיחין לדברי היחיד... אלא שמנהג המקומות שחוששין להמחאת היחידים לכתחילה".²⁹ פוסק הרב שבתי ב"ר שמואל: "ואפילו בשאר תקנות איני מיעץ לתקן אם לא מרצון כולם, ולואי דיתקיימו. ועל דבר זה רבו מכשולות ואיבה במיירבורק...".³⁰ שנינו: "אנשי כנסת הגדול אמרו שלושה דברים: הווי מתונים בדין...". וכותב המדרש שמואל: "כי גם בזה נפל מחלוקת אם ראוי לעשות תקנה זו או סייג זה או לא ולכן גם בזו צריך העיון בשקידה וברבוי קבוץ הדעות".³¹

חוקת קהילת רומא קובעת, שכל החלטות הועד המנהל את עניני העיר צריכות להתקבל ברוב של שני שלישים.³²

כאשר עומד על הפרק נושא חשוב או מעורר מחלוקת ראוי להרחיב את מספר הפרנסים המקבלים את ההחלטה. המרדכי פוסק: "... ושלושה טובי העיר חשובים כמו כל העיר... ומה שמצריך תלמוד ז' טובי העיר היינו דברים גדולים כגון להוציא בית הכנסת מקדושתו וכיוצא בו".³³

במעהרין תקנו: "אותן ט"ו אנשים יתוועדו ויתווכחו בעניני עסקי מדינה כל מה שיהי נראה להם שהוא מן הצורך... ויתקנו לצורך השעה ותואר הענין על צד היותר טוב. ואם ט"ו אנשים יהיו מחולקים, אזי יתאספו כל האלופים ראשי מדינה ומבוררים בצירוף ט"ו אנשים ויתווכחו באותן הענינים דרך משא ומתן ויעשו הסכמה גמורה על כך. ואם לא יסכימו בהסכמה אחת אזי ירדו למנין אחרי רבים להטות".³⁴ במנטובה החליטו: "לא יהיה ברשות שום אחד מהועדים להתיר מרצון הציבור שהושמו עד עצם היום הזה, כי אם בהתועד ועד קטן וגדול יחדיו...".³⁵

גיבוש הסכמה רחבה אפשרי, רק כאשר יש די זמן לשכנע את המתנגדים, אולם אם יש צורך למיגדר מילתא או לקבל החלטה חיונית או דחופה, ראוי לפעול בזריזות ואין להשתהות. פוסק הרשב"א: "אם רצו לגדור ולתקן, ויש בתקנתם תועלת או גדר פירצה, והיחידים באים לעכב, אם אין הצבור משגיחין בהם ומעמידין הדבר על קו הדין, הרי זה דרך ישרה שיבור לו כל

²⁸ ראה סעיף סב.

²⁹ שו"ת הרשב"א ה קכו.

³⁰ שו"ת מהר"ם מינץ סג ג.

³¹ מדרש שמואל על אבות א א בשם הרב ר' שמואל ה' סוד.

³² ראה תקנות קהילת רומא הנוכרות בסעיף ו הערה 45 תקנה ג. וראה פנקס קהילת רומא תקנה 910 משנת התל"ג והערת העורך שם.

³³ מרדכי בבא מציעא תנח. המרדכי רומז שטובי העיר בעירם הם כבית הדין הגדול. וראה שו"ת חוות יאיר פא.

³⁴ תקנות מדינות מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק כח.

³⁵ סדר ההערכה התנ"ה כב.

צבור וצבורי".³⁶ פוסק מהר"ם מינץ: "... והקהל הבאים לעשות תקני, אם במידי דאפריש איסורא, או מיגדר מילתא, בטלו היחידים במיעוטם, וחייבים להכנס בעול חרם וברכי, אבל במידי דמונא אין ראוי לתקן ולחדש אם לא מדעת כולם".³⁷ פוסק ערוך השלחן: "ע"ד שרוב העיר רוצים ועשו חכירה על שמרים לצרכי העיר ולשכירות כלי קודש, ובעל פרנסות מערערים... הדבר פשוט כביעתא בכותחא שאין ביכולתם לערער... ואם נמתין עד שיסכימו כולם מקטן ועד גדול, שהוא מן הנמנעות, בין כה וכה התורה והמצוה תרד עד עפר חיינו".³⁸ הוא הדין לגבי החלטה המיועדות למנוע מריבה ומחלוקת.³⁹

מעיד הש"ך: "... עכשיו המנהגים משתנים מדור לדור ומעולם לא נשמע שבביטול שום הסכמה תועיל מחאת יחיד".⁴⁰

גם כיום ראוי לעשות מאמץ ולקבל החלטות, בעיקר החלטות חשובות, ברוב מיוחס. הרא"ה קוק הציע לפרנסי פתח תקוה לקבל חוקה, הקובעת: "עד מאה פרנק רשאי הועד להוציא על דעת עצמו... יותר מסכום זה עד אלף פרנק צריך הוא להכרעת רוב באי כח המושבה. ולהוצאה בת יותר מאלף פרנק, צריך הסכמת שני שלישים של הנאספים באי כח המושבה".⁴¹

יתירה מזו. לאור ירידת הדורות בקרב הפרנסים ולאור המקום שהמפלגות תופסות בהנהגת הציבור⁴² יש לדרישה זו משמעות גדולה מבעבר.⁴³

לדעת הרב הרצוג, כיום מן הראוי להקים שני בתי נבחרים.⁴⁴ אחת המשמעויות של הצעתו היא שהחלטות מתקבלות בהסכמה רחבה יותר.

*

³⁶ שו"ת הרשב"א ה ככו. דברי הרשב"א מובאים בדברי פוסקים רבים. וראה כנסת הגדולה חו"מ טור רלא מו - נז. כלל גדול למדנו משו"ת הראנ"ח צח: "דברים שהם צריכים להעשות על כל פנים ויש חלוק ביניהם שזה האומר בכה וזה אומר בכה פשיטא ודאי שהולכים אחר רב דעות". וראה שו"ת חוות יאיר פא.

³⁷ שו"ת מהר"ם מינץ סימן סג (ג).

³⁸ כתבי ה"ערוך השלחן", שאלות ותשובות נב.

³⁹ ראה שו"ת מים עמוקים ב נט: "ואין לך מגדר מלתא גדול מזה למנוע סיבות המחלוקות והקטטו" מקהל עדת ישראל". וראה שו"ת פני משה ד: "דכל ההסכמות והתקנות שמשדרים בכל מקום לתיקון העיר דמגדר מלתא מקרי". וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קטז. וראה סעיף קא, דברי לבוש התכלת נג כ.

⁴⁰ ש"ך שו"ע יו"ד רכח ס"ק פט. ראוי לציין כי לעקרון שלפיו החלטות מתקבלות רק פה אחד עלולות להיות השלכות תקציביות, ראה מג"א שו"ע או"ח נג ס"ק כ.

⁴¹ אגרות הראיה א נוספות יא סעיף כו.

⁴² ראה סעיפים מז קא.

⁴³ ראה תחוקה לישראל על פי התורה הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 78: "בית הנבחרים יהא כוחו יפה לתקן את החוקה. תקון החוקה יהיה טעון הסכמת שני שלישים ממשפר כל חברי בית הנבחרים, ויכנס לתקפו לאחר שהרוב האמור נתן את הסכמתו לכך בשני מושבים רצופים של בית הנבחרים". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

⁴⁴ ראה סעיף קל הערה 22. וראה סעיף קנא.

מזה מאות השנים שהמומחים למדע המדינה דנים בשאלה מהו הליך קבלת ההחלטות הרצוי.⁴⁵ על כל פנים, קיימת כיום הסכמה, שאין לדרוש קבלת החלטות פה אחד.⁴⁶

אין חולק על כך שרצוי מאד שתהא הסכמה רחבה ככל האפשר בשעה שעומדת על הפרק החלטה גורלית שהיא גם בלתי הפיכה.⁴⁷ כותב גיימס מדיסון, מי שהיה הנשיא הרביעי של ארצות הברית: "במקרים מיוחדים, אם כי לא בכלם, לא יהיה די ברוב רגיל לצורך הכרעה. אין להכחיש כי אמצעי זהירות כגון זה עשוי היה להניב כמה יתרונות. יכול היה לשמש מגן נוסף לכמה אינטרסים מיוחדים, ובדרך כלל כמכשול נוסף לנקיטת צעדים חפוזים וחלקיים".⁴⁸ כותב פרופ' דרוו: "כשעומדות על הפרק הכרעות... שהן בעלות משמעות ערכית רבה מאוד השנויה במחלוקת חריפה יש לשאוף להסכמה רחבה".⁴⁹

מאידך גיסא, המומחים מציינים גם את הקשיים העלולים להתעורר כאשר מקבלים החלטות רק ברוב מיוחס. כותב גיימס מדיסון: "נאמר כי לא יהיה די בקביעת רוב למנין החוקי; במקרים מיוחדים, אם לא בכלם, לא יהיה די ברוב רגיל לצורך הכרעה... אבל כנגד השיקולים האלה מכריע משקלן של התקלות בכף הנגדית... שוב לא הרוב הוא שימשול: השררה תעבור לידי המיעוט. אם תוגבל זכות היתר ההגנתית למקרים מיוחדים, אפשר שמיעוט בעל עניין ינצל זאת כדי להמנע מהעלאת קורבנות צודקים לטובת הכלל, ובמצבי חירום מיוחדים – כדי לסחוט הקלות בלתי הגיוניות".⁵⁰ כותב אלכסנדר המילטון: "זהו אחד מאותם שכלולים שבחיי המעשה הם משיגים את ההפך ממה שתלו בהם להלכה. הצורך בתמימות דעים בגופים ציבוריים, או במשהו במתקרב לזה, יסודו בהנחה שהדבר עתיד לתרום לביטחון. אך מימושו בפועל מביך את הממשל, מכלה את האנרגיה של השלטון, ומחליף את הדיונים וההכרעות התקינים של רוב מכובד בגחמותיה או בתחבולותיה של כנופיה פחותת משקל, רעשנית או מושחתת".⁵¹

⁴⁵ ראה The Principles of Political Thought עמ' 278. המחבר מביא את דעתו של הפילוסוף הובס (Thomas Hobbes), שהחלטות ציבוריות צריכות להתקבל פה אחד ואת דעת החולקים. על חשיבות הסכמה מוחלטת ראה גם Democracy and its Critics עמ' 90 ושם בכל פרק 11.

⁴⁶ הסכמה מוחלטת אינה מעשית בעיקר בחברה גדולה, ראה election, Voting practices (2008) EB.
⁴⁷ ראה Between Facts and Norms עמ' 179. בדרך כלל מקובל שהחלטה חשובה היא החלטה בדבר שינויים חוקתיים, הסכם עם גורם זר, החלטות הפוגעות קשה באחת הקבוצות המרכיבות את המדינה כגון חבל ארץ, מיעוט אתני וכד', וכן החלטה שיש לה השלכות סביבתיות רבות משמעות. וראה סעיף קל הערה 23.

⁴⁸ הפדרליסט פרק יט מסי' 58. בהמשך הוא דן על החשש שמיעוט יכתיב לרוב כיצד לנהוג.

⁴⁹ חידוש הציונות עמ' 214. וראה שם עמ' 284: "ראשית, דרוש להמנע ככל הניתן ממצב שבו החלטה בסוגיה חשובה מאד מבחינת אופיה העתידי של מדינת ישראל תקבע על ידי רוב קטן מאד... שנית, יש להמעיט בסוגי בחירות ודרכי הכרעה שבהן אחוז קטן יחסית של האוכלוסיה יכריע את הקו... שלישית, יש מקום לחייב החלטה בידי רוב מיוחס כשמדובר בהכרעות קובעות-עתידי החשובות במיוחד בראיה יהודית-ציונית. רביעית, כפי שכבר הוצע, יש לתת לישראלים תושבי חו"ל זכות להשתתף בבחירות בישראל תוך הסדרים ארגוניים מתאימים". וראה Democracy and its Critics עמ' 141 בשם המתמטיקאי הצרפתי קונדורסה (Marquis de Condorcet), שככל שהרוב גדול יותר כך יש יותר סיכוי שהרוב צודק. לכך יש להוסיף כי ככל שהרוב גדול יותר תזכה ההחלטה ליותר תמיכה ציבורית בביצועה.

⁵⁰ הפדרליסט פרק יט מסי' 58.

⁵¹ הפדרליסט פרק י מסי' 22.

בשום חוקה לא נזכר העקרון שלפיו החלטה מסוימת צריכה להתקבל פה אחד⁵² אך לעומת זאת מקובל העקרון שלפיו הכרעות גורליות אינן מתקבלות ברוב רגיל. בכמה חוקות קיימת הוראה שלצורך קבלת חוקים מסוימים דרוש רוב מיוחס.⁵³ הוא הדין בענין הכרזה על שעת חירום.⁵⁴ במדינות אחדות רק לרוב מיוחס סמכות להכריז מלחמה.⁵⁵ בחירת נשיא פעמים רבות דורשת רוב מיוחס⁵⁶ והדחת נשיא ואפילו חבר פרלמנט בדרך כלל נעשית רק ברוב מיוחס.⁵⁷ ברבות ממדינות העולם קיימים בימינו שני בתי נבחרים.⁵⁸ במדינות אלו חוק מתקבל על ידי שני הבתים, והמשמעות המעשית של הוראה זו שחוק צריך להתקבל ברוב מיוחס.⁵⁹ רבות מן החוקות קובעות כי יש להקים שני בתי נבחרים.⁶⁰ בכמה מדינות קיימת קביעה חוקתית שלפיה החלטות מסוימות של בית הנבחרים צריכות לעמוד למשאל עם. משמעות קביעה זו היא שעל ההחלטה לקבל רוב מיוחס.⁶¹

⁵² בפולין במאה ה-17 וה-18 החלטות היו מתקבלות פה אחד ראה EB (2008), liberum veto. וראה חוקת פולין הראשונה משנת 1791 סעיף 7, שהיתה החוקה הדמוקרטית השניה בעולם, חירות ומשטר מסמך 9, שמעת קבלת החוקה ואילך תתקבלנה החלטות ברוב קולות. אחד הסעיפים בחוקה של הפדרציה שקדמה לחוקת ארצות הברית, קבע שכל שנוי בחוקה צריך להתקבל על ידי כל המדינות ללא יוצא מן הכלל, ראה Liberalism, Constitutionalism and Democracy, ARTICLE XIII. The Articles of Confederation and Perpetual Union, וראה Liberalism, Constitutionalism and Democracy עמ' 107, שמכיון שלא היה כל סכוי לערוך שינוי בחוקת הפדרציה על דעת כל המדינות התעורר הצורך להכין חוקה חדשה, והוא מפנה לעיין בהפדרליסט פרק טו מס' 40. יש לציין, שכיום שהחלטות של חבר מושבעים מתקבלות או פה אחד, או ברוב של שני שלישי או ברוב מיוחס, ראה <http://en.wikipedia.org/wiki/Jury>.

⁵³ ראה ICL חוקת אוסטריה 30 (2) שחוק פדרלי מתקבל רק בנוכחות מחצית הצירים וברוב של שני שלישי. בשבדיה חוק יסוד חייב להתקבל על ידי שני בתי הנבחרים, ראה שם סעיף 15 (1). ראה שם חוקת הונגריה 7 (2) שבארבעים ושבעה מקרים המפורטים בחוקה מתקבלות החלטות ברוב של שני שלישי מחברי בית הנבחרים.

⁵⁴ ראה ICL חוקת גרמניה 80 A, שהכרזה של בית הנבחרים על מצב של מתח צריכה להתקבל ברוב של שני שלישי וכן שם חוקת הונגריה D19.

⁵⁵ ראה ICL חוקת סלובקיה 84 (3) שצריך רוב של שלש חמישיות כדי להכריז מלחמה. וראה שם חוקת ברזיל 137 (1) שצריכים רוב מוחלט בקונגרס.

⁵⁶ ראה ICL חוקת סלובקיה 101 (3) שצריך רוב של שלש חמישיות. ראה שם חוקת איטליה 83 (3) שבחירת נשיא תיעשה ברוב של שני שלישי.

⁵⁷ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף א פסקה 3 ו בענין הדחת נשיא ושם סעיף א פסקה 5 ב בענין הדחת חבר בית נבחרים; ICL חוקת גרמניה 61 (1) בענין הדחת נשיא; חוקת יפן 55 (2) בענין הדחת חבר בית נבחרים.

⁵⁸ ראה Human Development Report 2000 עמ' 243 שמבין עשרים המדינות הכי מפותחות, לשתים עשרה יש שני בתי נבחרים, ביניהן גם יפן ובריטניה שהן אינן מדינות פדרליות.

⁵⁹ שני בתי נבחרים עשויים למלא תפקידים נוספים, ראה סעיפים קל קלא.

⁶⁰ חוקת ארצות הברית סעיף א פסקה 1. ראה גם ICL חוקת צרפת 24 (1) וחוקת יפן 42.

⁶¹ ראה סעיף שיב.

קכט. "אדם חשוב" ¹ ומרא דאתרא

הפוסקים חלוקים בדעותיהם בשאלה האם יש לקבל הסכמת אדם חשוב בכל מקרה שבו אין תמימות דעים בין תושבי המדינה והעיר. מצאנו שלש דעות.²

- א. פוסק רבי יעקב בעל הטורים: "אם יש חכם ומנהיג אפילו כל בני העיר אין רשאים לתקן כלום זולתו ואם תקנו והתנו דבר בלתי ידיעתו אינו כלום"³, וזו דעת רבים מן הראשונים.⁴ הרא"ם מזרחי מגדיר מיהו חכם ומנהיג: "וחבר עיר הוא החכם המשתדל בצרכי צבור שכל עניני הקהל נעשים על ידו, דיותר שייכות יש לאותו שאינו חכם המשתדל בצרכי צבור שיקרא ראש העיר ומטובי העיר, מאחר שכל עניני הקהל מונהגים על ידו, ממה שיש לחכם שאינו משתדל בצרכי צבור כלל ואינו חושש רק בלמודו..."⁵ פוסק מהריט"ץ: "הנך רואה שהרמב"ם זלה"ה... הוסיף נופך משלו ואמר 'חכם חשוב לתקן מעשה המדינה ולהצליח דרכי יושביה', לומר שדבר זה אין יכול לעשות הצלחת היושבים ותיקון מעשיהם אלא חכם חבר עיר מרביץ תורה שברוב חכמתו מדריכם בדרך ישרה על פי התורה אשר יורה להם לדרוש להם ולפרוש להם ולהפרישם מאיסורו".⁶
- ב. ראשונים אחרים סוברים, שרק חברי התאגדות מקצועית המקבלים תקנות צריכים להמלך בחכם ומנהיג, וכך מכריע המחבר בשלחן ערוך.⁷
- המחבר מודה שעל בני העיר להמלך בחכם ומנהיג לפני קבלת החלטות הפוגעות במי שאינו תושב.⁸
- ג. הרמ"א מקבל את דברי הטור רק בחלקם, וסובר שלהחלטות שהן בבחינת רווחא להאי ופסידא להאי⁹ על בני העיר להמלך בחכם ומנהיג.¹⁰

¹ המושג אדם חשוב מופיע בגמרא בבא בתרא ט א. וראה, לדוגמא, רבנו ירוחם, תולדות אדם וחווה נתיב יט א; שו"ת תשב"ץ א קנד; דרכי משה הקצר חו"מ ב ס"ק א. ברמב"ם הלכות מכירה יד יא מופיע המושג חכם חשוב. וראה שו"ת חו"מ רלא כח. לעיתים חכמים ופוסקים משתמשים במונח חבר עיר, ראה משנה ברכות ד ז. וראה, לדוגמא, רמב"ם מתנות עניים ז יד; שו"ת או"ח קנג יד; שו"ת יו"ד רנו ו ושם רנו יא. קצת מן הראשונים משתמשים גם במונח חכם ומנהיג, ראה הערה 3.

² ראה א"ת ערך טובי העיר ו. הסכמת אדם חשוב שבעיר.
³ טור חו"מ רלא. מפורש בדבריו שבעיני תרתי לטיבותא, גם חכם וגם מנהיג. וראה בית הבחירה בבא בתרא ח ב ד"ה רשאים בני העיר. אולם שו"ת הרשב"א ד קפה פוסק: "דבר ברור הוא, שהציבור רשאים לגדור ולתקן תקנות ולעשות הסכמות... ובלבד שיהיה בהסכמות אלו תלמיד חכם שבעיר, אם ישנו בעיר, או אדם חשוב שנתמנה פרנס על העיר". משמע שבעיני או חכם או מנהיג. וראה שו"ת הרשב"א א אלף רו. וראה הערה 17.

⁴ ראה א"ת ערך טובי העיר ו. הסכמת אדם חשוב.

⁵ שו"ת ר' אליהו מזרחי נג. דבריו הובאו ב"י חו"מ רלא. מכאן שיש שלש דרגות חכמה. א. הפרנסים הם חכמים במדת מה, ראה סעיף קה 3. ב. חבר עיר, או אדם חשוב, הוא חכם ומנהיג המשתדל בצרכי העיר. ג. חכם מופלא שאינו עוסק בעניני העיר, עמו לא חייבים להמלך בו. וראה מ"מ על רמב"ם מכירה יד יא.

⁶ שו"ת מהריט"ץ החדשות קסח.
⁷ ראה סמ"ע רלא ס"ק מה: "אבל ר' משה אלשק"ר בתשובותיו סי' מ"ט כתב בשם רמב"ם [פ"ד ממכירה הי"א] והרמב"ן [ב"ב ט' ע"א ד"ה הא] דדוקא אבני אומניות קאי, ע"ש". וראה כס"מ על רמב"ם מכירה יד יא; שו"ת מים עמוקים ב נג. וראה שו"ת חו"מ רלא כח.

⁸ ראה שו"ת חתם סופר חו"מ קיז.

⁹ ראה סעיף קכח הערות 9 10.

¹⁰ שו"ת חו"מ רלא כח. וראה שו"ת שם ס"ק ד.

לשיטת הרמ"א, במקרים הבאים אין צורך לקבל הסכמת אדם חשוב

- בישוב שאין בו אדם חשוב¹¹ או שהוא אינו רוצה להתערב בהחלטות בני העיר¹²
- כאשר מנהג המקום הוא שהפרנסים אינם מתיעצים עם אף אחד¹³
- כאשר מתקנים תקנה למיגדר מילתא¹⁴

בשל הנימוקים הבאים יש לאדם חשוב זכות וטו

- הריטב"א כותב: "כדי שיראה שיעשו כראוי ושאיין בו הפסד לבני העיר".¹⁵
- הריטב"א כותב נימוק שני: "משום כבודו".¹⁶
- הגר"א מבאר: "לענין ממון צריך בית דין חשוב, דאלימי לאפקועי ממונא, וה"ה לאדם חשוב בעירו".¹⁷
- הדברי מלכיאל כותב: "דוודאי אדעתא דהכי נשתתפו שאם יש חבר עיר שתהיה הסכמתו שבוודאי הוא יורה אותם בדרך הישר והטוב, וזה כעין אמרם כל הנודרת ע"ד בעלה נודרת וכה"ג".¹⁸

בקהילות רבות נהגו כשיטת הטור ולא קבלו שום החלטה ללא הסכמת מרא דאתרא.¹⁹

¹¹ ראה שו"ת המב"ט א רלז.

¹² ראה שו"ת חו"מ כסף הקדשים סוף סימן רלא: "אם חבר העיר אינו רוצה לצרף דעתו בכך הו"ל כאינו שם, ועושים טובי העיר כהסכמתם והו"ל כאין שם חבר עיר". וראה שו"ת שואל ומשיב תנינא ד פט, שאם מרא דאתרא נוגע בדבר, אין חיוב להמלך בו.

¹³ ראה שו"ת מים עמוקים ב נג. וראה כנסת הגדולה חו"מ רלא הגהות ב"י יח: "הקהל אשר מנהגם לתקן כל תקוני הקהל זקני הקהל וממוניהם, ואין מקפידין מעולם על הסכמת ת"ח עמהם אין לת"ח שביניהם דין חבר עיר". וראה שיטת הדברי מלכיאל, הערה 18.

¹⁴ ראה שו"ת מהרי"ק א; שו"ת חתם סופר יו"ד ה. וראה שו"ת דעת כהן קצג: "טובי העיר בעירם... לענין מיגדר מילתא דינם כב"ד הגדול".

¹⁵ חידושי הריטב"א בבא בתרא ט א. וראה חידושי הרמב"ן שם. הרמב"ן מדגיש שאין תוקף לתקנה שאדם חשוב לא הסכים לה אפילו אם לאחר מכן התברר שהיא אינה גורמת להפסד לבני העיר. על תפקיד אדם חשוב לשיטת הרמב"ם ראה הערה 3. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד ה.

¹⁶ חידושי הריטב"א בבא בתרא ט א.

¹⁷ ביאור הגר"א שו"ת חו"מ רלא אות טו. וראה כע"ז שו"ת מים עמוקים ב נג. לשיטת הגר"א צ"ע, הלא לפי השו"ת פרנסים נדונים כבית דין הגדול שהוא ומי יותר חשוב ממנו? ונ"ל שהשו"ת עוסק בפירוש בהחלטה של כל בני העיר, והגר"א הבין שמדובר בעיר שאין לה פרנסים, שאינם נזכרים בשו"ת, ובעיר שיש לה פרנסים לא בעינא אדם חשוב. עוד אפשר לומר שהגר"א חושש לסברת הנודע ביהודה קמא חו"מ כ: "ואף שטובי העיר כבית דין הגדול, מכל מקום בעינינו נתינת המסים אין להם יתר שאת ויתר עז משאר העם". וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק מח. ראוי להעיר כי לשיטת הרשב"א, המובאת בסעיף קה הערה 3, שטובי העיר נדונים כמלך, אפשר להבין שלעיתים עליהם להמלך בבית דין, דומיא דמלחמת הרשות.

¹⁸ שו"ת דברי מלכיאל א או"ח לה ט. זו גם סברת החתם סופר, ראה סעיף כא הערה 34. לפוסקים הסוברים שבני העיר אינם חייבים להמלך באדם חשוב שני נימוקים עיקריים: א. ראה בית הבחירה על בבא בתרא ח ב ד"ה רשאין בני העיר: "... אבל כלל העיר יראה שאף הם מתנים שלא ברשותו שהרי אף הם יכולים לבטל את מנויו". וראה חידושי חת"ס ב"ב ט א. ב. יש צורך באדם חשוב, שיגן על רוב תושבי העיר מפני החלטות של התאגדות מקצועית העלולות לפגוע בהם. אין מקום להגן על מיעוט מתושבי העיר מפני החלטות הרוב, משום שתמיד עשוי להיות מיעוט שאינו מרוצה מהחלטות הרוב. וראה שו"ת מים עמוקים ב נג.

בקהילות אשכנז נהגו כשיטת הרמ"א ומרא דאתרא היה נדון כאדם חשוב. בליטא החליטו: "כי יראו ראשי מדינה להעלות ממון בהלואה לעסק המדינה יש בכח יד ראשי מדינה לצוות ולגזור... כל אלה יהי דוקא בהסכמת האב"ד יצ"ו".²⁰ בטיקטין החליטו: "כל דבר שצריך לתיקון באופן שיש פסידא להאי ורווחא להאי יעשו התיקון כי אם בהתועדות כל הששה אנשים בצירוף האלוף המרומם מורינו ורבינו מחמד עינינו גאון עוזינו הרב הגדול האב"ד יצ"ו...".²¹

גם כיום על בני המדינה והעיר לקבל הסכמת אדם חשוב להחלטותיהם.²² כותב הרא"ה קוק: "בחינו הלואמיים החדשים בארץ ישראל, יהיה לנו... צורך גדול לתקן תקנות גדולות, שכל זמן שתהיינה מוסכמות מרוב חכמי ישראל המומחים לרבים ומקובלים אחר כך על הקהל, יהיה להם כח של דין תורה".²³ פוסק הרב הרצוג: "חשובה הסכמת טובי הקהל, שהמחוס הרבים עליהם לענייני ממונות ומסים ודברים שבממון הנוגעים לציבור. ומובן שאף על פי כן, בלי דעת הרבנים היינו חבר עיר, אין להסכמתם תוקף, אבל בשניהם יחד תתחזק תקנתנו".²⁴

עם זאת, יד ישראל אינה תקיפה ומרא דאתרא בדרך כלל אינו מתערב בהחלטות הציבור בענייני ממונות.²⁵

*

כיום במדינות המפותחות לשלטון סמכות לקבל כל החלטה, כל עוד אין היא פוגעת בזכויות אזרח.²⁶ השלטון עלול, איפוא, לקבל החלטות שיגרמו להפסדים לאזרחים²⁷ ולכן נקבעו מנגנוני ריסון המיועדים למנוע החלטות מעין אלה.²⁸

¹⁹ ראה סעיף יז הערה 8; סעיף כא הערות 32 – 34.

²⁰ פנקס מדינת ליטא, ועד שצ"א לפ"ק רכב.

²¹ פנקס קהל טיקטין 246. וראה סעיף כא.

²² מסתבר, שבמשטר מפלגתי לכו"ע חייבים להמלך באדם חשוב. וראה סעיף קכא הערה 38 ולהלן הערה 25.

²³ מאמרי הראיה בעמ' 456, מתוך נאום בוועידה לסידור הרבנות הראשית. וראה בעקבי הצאן לב ט.

²⁴ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 151 – 152. רבני העיר מודיעין עילית כתבו לפרנסייהם במכתב מיום עש"ק ט"ו בכסלו תשס"ו: "א. כל נושא שיש לו השלכות על ענייניה הרוחניים של העיר, כגון רבנות, הוראה, בית דין, חינוך בכלל ונושאים עקרוניים הנוגעים למוסדות חינוך ושמירה על הצביון הכללי, מסורים בידי הרבנים המופקדים על כך ועל המועצה להשמע להוראתם ובקשתם... ג. הקצאת קרקעות צריכה להעשות בשיקול דעת ענייני עפ"י אמות מידה הלכתיות, וע"כ יש לעשות כן בתאום עם הרבנים".

²⁵ נראה ללמד זכות על מנהג זה. א. ראה שו"ת מנחת שלמה פז ב: "גם יש לצדד דבאותם המקומות שהרבנים והת"ח שבעיר אינם מכניסים את ראשם בעסקי פועלים ושכר עבודה, הו"ל כאילו אין שם חבר העיר...". דון מינה ואוקי באתרא. וראה הערה 12. ב. בקהילות שבהן לא נהגו להמלך באדם חשוב אין חיוב לעשות כן. ג. כאשר מדינה מכירה בזכויות אזרח ובכלל זה בזכויות תביעה, יתכן שהרמ"א יודה למחבר שלכל החלטה שאין בה פגיעה בזכויות אין צורך בהסכמת אדם חשוב, וראה סעיף קכא הערה 29.

²⁶ ראה סעיף צח. על עקרונות המסוי ראה סעיף רלו.

²⁷ ראה סעיף מו. במחשבה המדינית המודרנית העלה קרל מרקס (Karl Marx) את הטענה שהשלטון תלוי בבבעלי ההון והם משפיעים על החלטות, וראה Models of Democracy פרק 4. על הקושי הגדול להנהיג את המדינה על פי עקרונות של צדק, ולחלק באופן הוגן את הנטל בין הקבוצות השונות המרכיבות את הציבור ראה Law, Legislation and Liberty ח"א עמ' 137.

²⁸ ראה סעיפים קנ קנא.

קל. "רוב מנין ורוב בנין"¹

בכל דיון יש לתת משקל מיוחד לדעתם של המומחים בתחום הנדון.² לפיכך לעיתים לא די בהסכמת רוב מנין שהוא רוב רגיל ויש צורך גם בהסכמת רוב בנין דהיינו רוב המומחים.

שרי המלך לדעת רש"י, יש להתייעץ עם שרי המלך בעת מנוי יורש למלך.³

מופלא⁴

זקנים על נוהל בחירת ריש גלותא כותב סדר עולם זוטא: "אם הסכימה דעת

הקהל למנותו מתקבצים שני ראשי הישיבות עם בני ישיבתם עם כל ראשי הקהל והזקנים".⁵

פוסק הב"ח: "כי לפי עניות דעתי בחרם כזה שהוא כולל הקהלות שבמלכות אינו קיים כי אם כשיסכימו בו כל הגדולים שבדור לפחות בקהלות גדולות...".⁶

זקני העיר כותב הרמב"ן: "אנשי העיר שהחרימו צריך שיסכימו כולם לחרם או

רובם במעמד טובי העיר ובמעמד תלמידי החכמים שבה כדי שיחול".⁷

פוסק הרשב"א: "... ולדיני נפשות, צריך שיהיו נזהרין לעשות בהסכמות זקני עירכם, כדי שיעשו מה שיעשו, אחר הצורך הגדול ובמיתון".⁸

פוסק הרי"ף: "עיקר המנהג שעושים על פיו והוא שרוב הקהל יתייעצו עם זקני הקהל ויתקנו

תקנה כמה שיתקנו ויקיימו אותה זהו המנהג".⁹ פוסק הריטב"א: "וכן היה אומר מורי הרב

ז"ל דכל תקנה שרוב הציבור והוא החשוב במנין ובחכמה הסכימו בה... הרי הם חייבים במה

שהסכימו הרוב...".¹⁰ פוסק מהר"ח פאלאג'י: "... כשבא הדין להורות הוראת שעה או דין

תמוה לרבים בזה וכיוצא בזה אז צריך להמלך עם הזקנים והכל לפי עצתם ללכת אחרי

רבים".¹¹

הרב וואלקין כותב: "ודאי שאין הכונה דהרב יהיה שליט יחיד, עד שלא יהא צריך לימלך עם

זקני וטובי העדה, ובכל תקנות הקהילה יעשה ככל העולה על רוחו לבד. מעולם לא שמענו שיהא

כח בית דין יפה כל כך. וגם למרע"ה צוה הקב"ה שיהא נמלך עם הזקנים".¹²

¹ מקור הבטויים רוב מנין ורוב בנין הוא בדיני טומאה, ראה בבלי נזיר נב ב, ובעניני טריפות, ראה בבלי חולין עו ב. הבטוי רב חכמה ומנין במובן הנדון כאן כבר נמצא בשו"ת הרשב"א ג רעט.

² ראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד רכז: "... הרוב הראוי כפי הנושא". יש לציין, שלא תמיד משתמשים הפוסקים במונח רב בנין אבל מתוכן דבריהם מתברר שזאת כוונתם.

³ ראה רש"י בבלי ראש השנה ב ב ד"ה דאימנו עליה. וראה סעיף קי הערה 5.

⁴ ראה סעיף קלו הערה 10.

⁵ סדר עולם זוטא עמ' 83.

⁶ שו"ת הב"ח החדשות מג.

⁷ סוף כלבו. וראה שו"ת הרא"ש נה ה; שו"ת הרשב"א ד רצו; שו"ת הרשב"א ה רמה; שו"ת הריב"ש רמט;

שם שצט; שו"ת מהרשד"ם יו"ד קיז. וראה סעיף קיח הערה 31.

⁸ שו"ת הרשב"א ב רצ. וראה שו"ת שו"ע חו"מ ב ס"ק ג.

⁹ שו"ת הרי"ף יג.

¹⁰ ריטב"א עבודה זרה לו ב. וראה שו"ת שבות יעקב א עד, שלתלמיד חכם זכות להשתתף בהחלטות בני העיר

גם אם אינו משלם מס כלל. לפי"ז, לחכמים יותר השפעה על החלטות משאר כל אדם. וראה שו"ת צמח

צדק ב, שתלמידי חכמים משתתפים בבחירות רק אם הם משלמים מסים, כשאר כל הבוחרים.

¹¹ שו"ת חיים ביד צח.

¹² שו"ת זקן אהרן א נד. וראה שו"ת הרא"ש נו ה. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קטז.

פוסק ערוך השלחן: "וכן כל התמנות אסור לעשות לעצמו או לאחר שלא ברצון הציבור ועיקר הציבור הם הבע"ב ההולכים בדרך התורה והתי"ח יראי אלקים..."¹³.

פרנסים פוסק השו"ע: "מוכרים בהכ"נ, וכן שאר דברים שבקדושה... ומכ"מ המעות נשארים בקדושתן... והיינו כשמכרו בני העיר שלא מדעת פרנסיהם... אבל אם הסכימו ז' טובי העיר באותו מכר, והיו במעמד אנשי העיר, רשאים להוציא המעות לכל מה שירצו"¹⁴. פוסק הרב עייאש: "סוף דבר דלעולם בכל הסכמות דציבור בעינן דעת שניהם הסכמות בני העיר והסכמות טוביהם"¹⁵.

במינסק החליטו: "להגבאי חודש יש לו שני דיעות... והיינו אם יהיו הדעות שקולים מחצה על מחצה יחשב דעתו לשני דיעות להכריע"¹⁶.

מרא דאתרא בליטא החליטו שבהעדר הכרעה יהיה לקולו של מרא דאתרא משקל כפול.¹⁷

במקרה שאין הסכמה בין רוב מנין ובין רוב בנין אין מנוס מללכת אחר רוב מנין. כותב הפלא יועץ: "והגדר הגדול כדי להיות באחדות הוא לקיים מה שאמרה תורה 'אחרי רבים להטות', ואף אם נראה ברור בעיניו שהם טועים... ולפעמים צריך שהזקנים והגדולים ישמעו לקטנים ויבטלו רצונם מפני רצונם לפי צורך שעה כשרואים שקרוב לצאת פרצה לפי דעתם של בחורים שהם חסרי מדע"¹⁸. פוסק הרב וולדינברג: "הכרעת הענינים, אם אפשרי הדבר צריכים שיהיו לכתחילה ע"פ רוב מנין וע"פ רוב בנין... ואם אי אפשר, העיקר בזה לפי רוב מנין, דהיינו רוב דעות..."¹⁹.

גם כיום יש לתת משקל מיוחד לדעתם של המומחים.²⁰ הרב הרצוג מציע שגם בימינו תהיה נציגות של רוב בנין החכמים בדיונים ציבוריים: "יש לנו התקדים של 'ועד ארבע ארצות' בו ישבו אמנם גדולי התורה ראשי הרבנים וראשי הישיבות, אבל ברובו היה מורכב מבעלי בתים נבחרים הקהלות הראשיות של כל יהדות פולין. זה היה פרלמנט במובן ידוע, ודי לנו בזה שישמש תקדים לקביעת פרלמנט ארצי של המדינה היהודית"²¹.

¹³ ערוך השלחן חו"מ ג ח.

¹⁴ שו"ע או"ח קנ"ג ו – ז. אין קוברים בעיר המוקפת חומה עד שיסכימו ז' טובי העיר, ראה רמב"ם בית הבחירה ז יג. וראה שו"ת הרשב"ש תקע"ג שזו תקנת חכמים.

¹⁵ שו"ת בית יהודה חושן משפט א.

¹⁶ מקורות לתולדות החינוך בישראל א עמ' 681 תקנה של הממונים על החינוך במינסק משנת תקס"ה לפ"ק.

¹⁷ ראה פנקס מדינת ליטא ועד תל"ו לפ"ק תשטו. מהחלטה זו לומדים שלמרא דאתרא לא שם היתה זכות וטו.

¹⁸ פלא יועץ ערך אחדות. וראה סעיף כד הערה 21.

¹⁹ שו"ת ציץ אליעזר ב כד.

²⁰ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16 סעיף 41, שכאשר הקולות שוקלים מכריע קולו של היו"ר. מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

²¹ תחוקה לישראל על פי התורה א עמ' 4 הערה 1. צריך להוסיף שועד ארבע ארצות לא היה מקבל החלטה אם כל הרבנים התנגדו לה. נראה לענ"ד שגם בימינו, שיד ישראל אינה תקיפה, ראוי היה לקבוע שאם הרבנות הראשית מתנגדת ליזמה של הכנסת, על הכנסת לדון בענין מחדש.

הרב הרצוג מציע הצעה נוספת: "דעתי שיש צורך בבית עליון, מועצת זקנים, סינט... בו ישבו מחשובי המדינה בתוקף 'יחוס עצמם' למעלה מעל המפלגות".²²

*

במדינות המפותחות כיום לא די בתמיכת הרוב להחלטה כל שהיא. לפני הבאה להצבעה של כל הצעת החלטה יש לבדוק האם היא מבוססת על ידע מקצועי ועל ערכי המוסר.²³ כיום קיימים מנגנוני ריסון המונעים קבלת החלטות לא ראויות.²⁴

חוקות רבות קובעות, שיש לתת משקל יתר לרוב בנין. בכמה מדינות לבית הנבחרים אין סמכות לקבל החלטות הכרוכות בהוצאות כספיות ללא הסכמת הממשלה.²⁵ באחרות הממשלה ורק הממשלה מוסמכת להכריז על שעת חירום.²⁶ במדינות נשיאותיות אחדות יש לנשיא מעמד של רוב בנין במובן זה שהחלטות העומדות בניגוד לדעתו מתקבלות רק בהליך מיוחד.²⁷ בעת עריכת משאל עם, פעמים רבות בית הנבחרים נדון כרוב בנין.²⁸ במדינות, אשר בהן קיימים שני בתי נבחרים, יש לבית העליון מעמד של רוב בנין.²⁹

²² תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 28. וראה סעיף קנא.

²³ ראה סעיף מו. בדיקת הקריטריונים הבאים מאפשרת להעריך את תוקפה המוסרי של החלטה שנתקבלה על ידי הרוב: א. האם מומחים תומכים בהחלטה. ב. מה שיעורו של הרוב, ראה סעיף קכח הערה 49. ג. עד כמה ההחלטה גורלית הן מנקודת מבטו של הרוב והן מנקודת מבטו של המיעוט, וראה סעיף קלא. ד. האם הרוב התומך בהחלטה הוא הומוגני או שהוא מורכב מקבוצות שקיימים ביניהן חילוקי דעות ומתוך שיקולים זמניים הסכימו להתאחד. ה. האם היו התפתחויות שארעו מרגע קבלת החלטה ועד ביצועה, התפתחויות המחזקות או המחלישות את תוקפה המוסרי, כגון שהתגלה מידע חדש שלא היה ידוע מקודם. ו. מה רמת הסיכון והסיכוי שיש בהחלטה, והאם קיימת אפשרות להחזיר את המצב לקדמותו. ז. הקף הנסיון בעבר או במדינות אחרות לגבי תכניות דומות. ככל שההחלטה גורלית יותר כך על מקבלי החלטות להתאמץ ולחזק את תוקפה המוסרי בדרכים שונות; להשיג תמיכה רחבה יותר של מומחים, לא להסתפק ברוב מיזערי, במיוחד כאשר הרוב מורכב מקבוצות שיש ביניהן חילוקי דעות.

²⁴ ראה סעיף קנא.

²⁵ ראה ICL חוקת פולין 221; חוקת צרפת 40.

²⁶ ראה ICL חוקת ספרד 116 (3).

²⁷ ראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף א 7 ב, שאם הנשיא מתנגד לחוק חדש יש צורך ששני הבתים יקבלו אותו ברוב של שני שלישי. וראה ICL חוקת איטליה 74; חוקת צרפת 10 (2); חוקת ארגנטינה 83.

²⁸ ראה סעיף שיב.

²⁹ ראה הפדרליסט פרק כא מס' 62, שביט נבחרים עליון צריך להיות יותר איכותי והוא יעסוק בשאלות יותר מורכבות. יהיו לו מנהיגים בעלי כישורים יותר טובים, וראה שם 63. על פי עקרונות אלו קובעת החוקה האמריקאית שמועמד לסנט בארצות הברית צריך להיות מבוגר יותר מאשר מועמד לקונגרס ומשך הכהונה בסנט ארוך יותר. באירלנד בבית העליון יש יצוג לאקדמיה, ראה סעיף קה הערה 41.

קלא. כוחו של המיעוט

בהליך קבלת החלטות חובה לתת משקל מיוחד לדעת אותו מיעוט שהחלטה היא מאד משמעותית לגביו.¹ זו דרך הבורא. כותב הישועות יעקב: "... דבאמת מבואר במדרש רבה נעשה אדם שהקב"ה נמלך במלאכים על בריאות האדם... לפי שאם האדם חוטא ח"ו פוגם גם בעולם המלאכים על כן צריך שיסכימו על עשייתו...".²

עשירים פוסק מהרשד"ם: "סוף דבר להלוך אחר הרוב כמו שעולה בדעת המון העם, שאין לנטות ימין ושמאל ממה שיעלה בדעת הרוב, איזה רוב שיהיה ח"ו שאם כן ילקה מדת הדין. יעמדו בעיר אחת או קהל אחד מאה בני אדם עשרה מהם נכבדי ארץ חשובים ועשירים והתשעים אנשים דלת העם, וירצו התשעים להקים עליהם רועה ראוי להם, יהיו מוכרחים העשרה חשובים כפופים לאותו רועה יהי מי שיהיה חלילה? אין זה דרכי נעם".³ פוסק הרמ"א: "כל מה שגובין לפי הממון הולכין אחר רוב הממון, והעשירים שהם מעוט נפשות הם חשובים רוב בענין זה. ולכן פסק מהרא"י על ה' אנשים בעיר אחת, ומהן ב' אחין תקיפין ועשירים ורוצים שהם יבררו שנים שיש שייכות להם, שהדין עמהם".⁴

במעהרין החליטו: "ובאם בין הראשים ועיקורי הקהלה לא נעשו שני בעלי סכומות הראשונים היותר גבוהים שבסכום, אזי לכל העסקים אצל הקהלה מה שהוא עסק ממון מחוייבים הראשים וטובים לצרף אותן שני בעלי סכומות לקהל יצ"ו, וכל דעה של אחד מהם נחשב לדעה מיוחדת, כמו הדעות של אחד מן הדעות של הראשים וטובים יצ"ו".⁵

עניים הרדב"ז פוסק: "מה שנהגו למנות גבאי אף על פי שאינו חכם לפי שאומרים דחכם היינו שיהיה חכם בגבאות. ואין זה נכון... חכם בתורה בעיני. ואפשר דסמכו דכיון שהצבור קבלוהו עליהם וגם העניים מרוצין בו כשר".⁶

כותב הרב זילברשטיין: "מעשה בשכונה שנתעוררה בה שאלה האם יכנס האוטובוס לתוך רחובותיה או לא... הרב מרא דאתרא החליט לערוך משאל... ונמצא שרובם מתנגדים לו. אבל היו שערערו על תוצאות המשאל, ואמרו שהחלק הגדול מהמשפחות שהצביעו שאין לאוטובוס

¹ הפוסקים אינם מבארים מפני מה אין די בהסכמתו של אדם חשוב. לשיטת ר"ת והרמב"ם, פשיטא שהמיעוט צריך להסכים לתקנות שהרי כל תקנה צריכה להתקבל פה אחד, ראה סעיף קכח הערה 11, ואכמ"ל.

² ישועות יעקב או"ח אב סימן מו אות ה.

³ שו"ת מהרשד"ם או"ח לו. וראה שו"ת ציץ אליעזר ג כט.

⁴ שו"ת חו"מ קסג ג בהגה. וראה שו"ת חוות יאיר פא: "ונלע"ד דל"ד רוב הציבור עושים התקנות ואפי' רק מיעוטא דמיעוט' רק שהמה נבחרים ע"י רוב הצבור... ולא דוקא רוב מנין דאפילו ברוב בנין בעלי סכומות סגי וזה מנהג פשוט ומסתבר". וראה נחלת שבעה שטרות כז: "ומה שכתב רמ"א שם (בסי' קס"ג סעיף ג) בשם תרומת הדשן כל מה שגובין לפי הממון הולכין אחר רוב ממון והעשירים שהם מיעוט נפשות הם חשובים רוב לענין זה, נראה לי דהיינו אם הגבייה היא הכל לפי הממון, ואז באותו גבייה הולכין אחר רוב בנין, אבל כל מה שגובין גם לפי הנפשות וראש הבית הולכין אחר רוב מנין דגם הם בכלל פורעי המס הם. כי דין פרוטה כדין מאה ולפום גמלא שיחנא". וראה ערוה"ש חו"מ קסג ז: "אמנם גם העשירים לא יוכלו לעשות דבר שלא מדעת המרובים ונחשבים כמחצה על מחצה וצריכים להתפשר". כן כבר הורה זקן, שו"ת צמח צדק הקדמון א, וקצ"ע שמפסק הרמ"א לא משמע כן. וראה חזו"א ב"ב ה א; שו"ת ציץ אליעזר ב כד.

⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קפה. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא כד החלטה משנת שפז והערה 56 שם.

⁶ רדב"ז על רמב"ם מתנות עניים י ח.

להכנס הם בעלי רכב... והרוצים אותו הם מדלת העם המעוניינים באוטובוס נוח וטוב שיצא בזמן ובקרבת מקום לבית... תשובה: ... אפשר גם לומר בעניינינו שאולי לא ראוי לבעלי רכב שיצדדו נגד האוטובוס כשאינם מרגישים בצערם של העניים הצריכים לנסוע.⁷

נשים פוסק הרשב"א: "ורוב המקומות עכשיו, גדולי הקהל בעצה והסכמה עושין כל צרכי הצבור, לפי שאי אפשר לנשים ולקטנים ולחלופי הדעת להסכים בצרכיהם... ומ"מ, אם קצת מן הקהל, אפילו מאותן האחרים שאינם גדולי העצה, מוחים, מחאתם מתאה".⁸

התאגדויות רבי אברהם פאלאג'י פוסק: "בעירנו אזמיר יע"א ובקושטא יע"א ושאלוניקי יע"א ואינדריאנופולי יע"א דיש הרבה בתי כנסיות ובכל בה"כ יש גבאים וגזברים, האם יכולים ממוני הזמן וטובי העיר להטפל בעסקי בית הכנסת לבנות ולהרוס מבילתי ידיעת הגבאים וגזברים של הבה"כ ההוא? הא ודאי ליתא".⁹

יש לתת משקל מיוחד לדעת המיעוט, רק כאשר ברור בודאות שהמיעוט מביע את דעתו לשם שמים. כותב הרב ואזנר על פסק הרמ"א:¹⁰ "אמנם דוקא כשהעשירים רוצים לברור משלהם אנשי אמת אבל אם מחזיקין להם ברמאי ובעלי תחבולות כלל וכלל לא... וה"ז בא ללמד ונמצא למד על הנוהג הקלוקל שבדורנו בכמה מקומות שבוררים דוקא ברמאים ובעלי תחבולות, ואין זה רק שכחת התורה, אלא גם שכחת האמת ואין לזה כלל תוקף ע"פ הלכה".¹¹

גם כיום יש לתת משקל מיוחד לדעתו של המיעוט.¹²

*

חכמי מדעי המדינה טוענים, שיש להתחשב בקבוצות מיעוט ולהתייץ עמן כדי למזער כל פגיעה בהן.¹³ התחשבות במיעוט היא זו העומדת גם בבסיס הרעיון של הליך שיפוטי על ידי חבר מושבעים, אשר מעמדם הכלכלי והחברתי שווה למעמדו של הנאשם.¹⁴

⁷ עלינו לשבת במדבר שו"ת כא.

⁸ שו"ת הרשב"א ג תכת. וראה כע"ז בשו"ת המהרי"ל החדשות קמז.

⁹ שו"ת חיים ביד סז. וראה העמק דבר דברים י ח: "ובעת ההיא שהיו שבת לוי במוסרה או ביטבתה שמה קבלו זה השבת ביחוד עול עמלה של תורה ולהיות פרושים לגבוה...".

¹⁰ ראה הערה 4.

¹¹ שו"ת שבת הלוי ט שג ח.

¹² ראה הרבנות והמדינה עמ' 324: "השיטה המקובלת כיום בעולם הדמוקרטי... היא במקרה הטוב ביותר הבטחת האינטרס על ידי הרוב, בלי לבחון לגמרי, באיזה מדה אינטרס זה גם צודק ובאיזה מידה אין הרוב מנצל את עובדת היותו רוב כדי לגרום עוול למיעוט". וראה סעיף קכט הערה 25.

¹³ במחשבה הדמוקרטית נדונה השאלה עד כמה יש להתחשב לא רק בכמות המצביעים אלא גם במדת הפגיעה האפשרית במיעוט, כל עוד לא מדובר בפגיעה בזכויות אזרח. ראה A Theory of Justice פרק 37 שאין מקום להתחשב בעומק הרגשות של הצדדים. וראה Models of Democracy עמ' 184 – 191, שהבעיה המרכזית של השיטה הדמוקרטית היא כיצד לשכנע מיעוט, שיש לו אורח חיים שונה משל הרוב, לקבל את מרות הרוב בשעה שהמיעוט מרגיש שבעניינים עקרוניים ובסיסיים הרוב אינו מתחשב בו. וראה Human Development Report 2000 פרק 3 שיש צורך בדמוקרטיה כוללת (Inclusive Democracy), אשר מתחשבת בקבוצות מיעוט ומאפשרת להם לשמור על נאמנותם לדתם, לקבוצה האתנית שלהם או לאיזור שבו הם גרים. וראה

כמה מדינות קובעות בחוקתן כי יש להתחשב במיעוט. בכמה מדינות פדרליות קובעות החוקות שעל השלטון המרכזי להתחשב באזרחי כל איזור ואיזור כאשר נדונות החלטות חשובות הנוגעות להם.¹⁵ בבלגיה קיימות קבוצות חברתיות בעלות שפה משלהן ועל פי החוקה אין לפגוע בהן ללא הסכמתן.¹⁶

במדינות אחרות אין לקבוצות המיעוט זכות וטו אך יש להן זכויות יתר. במדינות שיש בהן ממויעוטים שונים על השלטון להתייעץ עם מיעוטים בטרם מתקבלת החלטה חשובה הנוגעת גם לו.¹⁷ במדינות פדרליות על השלטון המרכזי להתייעץ עם המדינות.¹⁸ במדינות פדרליות שבהן יש שני בתי נבחרים, מקובל שבבית העליון יש משקל יחסי גדול יותר לנציגי המדינות או האיזורים, ואזי בחישוב הכללי יש יותר משקל לעמדת המיעוט.¹⁹

הפסיכולוגיה של ההתנגדות לשינוי עמ' 166 ושם עמ' 180, על המשמעות הפסיכולוגית של עצמת עמדה כל שהיא, והאפשרות לשנותה. וראה חידוש הציונות עמ' 138: "... החלטות בעלות משמעות מיוחדת למיעוט כקבוצה תרבותית נבדלת... יש לקבלן בצורה המבטיחה תמיכה של רוב המזדהים עם תרבות המיעוטים". וראה אליעזר שביד, "מדינה יהודית דמוקרטית וגו'", דברים ושברי דברים עמ' 377.

¹⁴ על חבר מושבעים המורכב מבני המעמד של הנאשם ("of his peers") ראה סעיף שמ.
¹⁵ ראה The Constitution of Liberty עמ' 105. וראה חוקת ארצות הברית של אמריקה ד 3 א. וראה ICL חוקת צרפת סעיף 53 (3), שכל החלטה, ובכלל זה הסכמי שלום, הסכמים מסחריים וכד' הנוגעים לאיזור מסוים, והכרוכים בויתורים או בשינויים משמעותיים לא יתקבלו ללא הסכמת התושבים באותו איזור. וראה שם בחוקת יפן 95 על זכות וטו של ישות ציבורית מקומית. ראה גם שם חוקת ארגנטינה I 13 שאין להקים פרובינציה חדשה על חשבון אחת הפרובינציות ואין לאחד כמה פרובינציות מבלי לקבל את הסכמתן; כיו"ב, שם חוקת ברזיל 18 (3).

¹⁶ ראה ICL חוקת בלגיה 43 שלצורך דיונים מסוימים הנקובים בחוקה יחולקו כל חברי בית הנבחרים לשתי קבוצות, לדוברי צרפתית ולדוברי הולנדית, ויש זכות וטו לכל אחת משתי הקבוצות. מלבד זאת מחולקת המדינה לדוברי שלש שפות: צרפתית הולנדית וגרמנית, וגם לקבוצות אלו יש מעמד חוקתי, ראה בחוקה סעיף 54 ועוד. וראה Democracy and its Critics עמ' 256 - 258 העומד על הבעייתיות הכרוכה בהנהגת משטר דמוקרטי במדינות מעין אלה ומפרט (בעקבות לידג'פארט (Lijphart)) ארבע תנאים הכרחיים להצלחתו: א. הממשלה תורכב מנציגים של כל הקבוצות העיקריות במדינה. ב. לכל קבוצה תהא זכות וטו. ג. כל קבוצה תיוצג במוסדות החשובים במדינה בהתאם לגודלה היחסי. ד. לכל קבוצה תהא אוטונומיה בתחומים המעסיקים אותה.

¹⁷ ראה ICL חוקת בלגיה 54, שקיים שם הליך המכונה בשם הליך של התרעה, ולפיו, אם שלשת רבעי הנציגים של אחת מארבע הקבוצות הלשוניות בבלגיה מתנגדים להצבעה של הפרלמנט ידון הענין בהליך מיוחד. וראה שם חוקת פורטוגל 67 (2) f) שיש לקבוע מדיניות אחידה בנוגע להגנה על המשפחה וזאת לאחר שמיעת נציגי הארגונים המיצגים את המשפחות.

¹⁸ ראה ICL חוקת שוויצריה 45 (1), שיש לשתף את המדינות בהליך קבלת ההחלטות של השלטון המרכזי ובעיקר בחקיקה הפדרלית; שם 45 (2), שעל השלטון המרכזי לידע את המדינות בזמן ובאופן מלא על תכניותיו, ולהתייעץ עמם בכל מקרה שהאינטרסים שלהם מעורבים בדבר. וראה שם חוקת איטליה סעיפים 132 133 שעל השלטון המרכזי להתייעץ עם האיזורים בענין שינוי הגבולות, והרחבת איזורי פרובינציות וערים. וראה שם חוקת צרפת 74 (2) שעל השלטון המרכזי להתייעץ עם מדינות או ישובים מעבר לים הנמצאים בשליטה צרפתית, בענינים הנוגעים לשינוי מעמדם או שנוי מהותי בסדרי השלטון.

¹⁹ ראה הפדרליסט פרק טו מס' 39: "ההבדל בין ממשלה פדרלית לממשלה לאומית, במה שנוגע לפעולתה של הממשלה, מתבטא בכיכול בכך, שבממשלה הראשונה הסמכויות מופעלות על הגופים המדיניים הכלולים בקונפדרציה בציונים המדיניים, ואילו בממשלה האחרונה הן מופעלות על האזרחים היחידים, המהווים את האומה בציונים הפרטיים". הבית העליון מכונה בשוויצריה בשם מועצת המדינות, ראה ICL חוקת שוויצריה 71 ושם 80. במדינות פדרליות רבות יש נציגות שוה לכל המדינות בבית העליון, ונציגות בהתאם לגודל המדינה בבית התחתון.

קלב. פשרה¹**בית דין**

שני סוגים של הליכים משפטיים מכונים בפי חז"ל בשם פשרה

א. פוסק הרמב"ם: "מצוה לומר לבעלי דינים בתחילה בדין אתם רוצים או בפשרה... וכל בית דין שעושים פשרה תמיד הרי זה משובח ועליו נאמר: 'משפט שלום שפטו בשעריכם' איזהו משפט שיש עמו שלום הוי אומר זה ביצוע...".² מבאר השבות יעקב: "סתם פשר הוא מלשון פושרין לא קר ולא חס... שחולקין הדבר והוא מלשון מחצה, כן הוא ע"פ הרוב מ"מ יש רשות ביד הפשרן לעשות לפי מהות הדברים לפשר ביניהם כפי ראות עיני הדיין רק שלא יצדד הדבר אחר אחד מהן יותר מחבירו בענין שיעשה שלום בין הצדדים".³

ב. אומרת הגמרא: " 'צדק צדק תרדף' - אחד לדין ואחד לפשרה. כיצד? שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זה בזה, אם עוברות שתיהן - שתיהן טובעות, בזה אחר זה - שתיהן עוברות...הא כיצד? טעונה ושאינה טעונה - תידחה שאינה טעונה מפני טעונה",⁴ ומבאר הנצי"ב: "... ועל פי עומק הדין אין לנו במה לכופ את שאינה טעונה... אלא עומק הדין ילכו שניהם ויהיו שניהם נטבעים או מי שיגבר ויטביע את השני והוא ינצל אבל אין זה משפט שלום. משום הכי כופין על מדת הדין ומחייבין לעשות פשרה".⁵

הגמרא במסכת סנהדרין לומדת מצוה זו מהפסוק "צדק צדק תרדוף",⁶ ומבאר הרב סולובייצ'יק: "כשעוסקים בדין אפשר להביא בחשבון רק את התנאים הגלויים שעל פני השטח. הדין אינו מצליח לחוש את הדקויות הכמוסות מן העין, המחלישות את בטחוננו ביחס לצדקתם ולאשמתם של בעלי הדין. כל אחד מהם אחראי במידת מה למצב שנוצר ואשם באופן חלקי ביריבות... יוצא איפוא שלצדק ניתן להגיע באמצעות פשרה בלבד. אנו מסיקים איפוא, שפשרה - לא זו בלבד שהיא רצויה מבחינה חברתית... אלא היא גם צודקת מבחינת מוסרית".⁷

רש"י והרמב"ן בפירושיהם לתורה לומדים את המצוה לעשות פשרה מהפסוק "ועשית הישר והטוב".⁸

פרנסים פוסק תרומת הדשן: "... וכל דבר שרבים מצורפים יחד צריכים למיזל בתר מנהגא דידהו, וכפי הסדר שעושים לעצמן לפי צרכיהם לפי עניינם דאי מצרכתא להו למיזל בתר דין תורה בכל דבר לעולם תהא מריבה ביניהם, משום הכי מעיקרא מחלו אהדדי לותר על דין

¹ על חובת יחידים להשתדל להגיע לפשרה ראה סעיף קצ.

² רמב"ם סנהדרין כב ד.

³ שו"ת שבות יעקב ב קמה. וראה קובץ אגרות חזו"א ג ריא: "על החכם לפשר דבר, שאין הרצון בהשחתת העולם".

⁴ בבלי סנהדרין לב ב.

⁵ שו"ת משיב דבר ג י. וראה העמק דבר דברים טז כ. וראה שו"ע חו"מ יב ד. וראה סעיף צד הערה 3.

⁶ וראה סעיף לד הערה 15, ואין הבדל גדול בין פשרה להוראת שעה.

⁷ פרקים במשנת הרב עמ' 44. וראה העמק דבר שמות כא יט. וראה פירוש הרש"ר הירש ויקרא יט טו: "המאמר 'בצדק תשפט עמיתך' הוא מקור לשתי הלכות, הנראות סותרות זו לזו. שופט חייב לדון על המקרה שלפניו על פי הצדק המוחלט - וייקוב הדין את ההר; ביחסים שבין אדם לחברו מחוץ לכותלי בית הדין יש לקיים את מאמר חכמים: 'הוי דן את חברך לכף זכות'". נ"ל, שכל פשרה יש בה משום פתרון לסתירה עליה עומד הרש"ר הירש. וראה פירושו לויקרא יט לה - לו. וראה סעיף עג הערה 36.

⁸ ראה רש"י ורמב"ן על התורה דברים ו יח; שו"ת רדב"ז ד נד.

תורה".⁹ פוסק החוות יאיר: "כי בודאי בעניני ערכות וכל כה"ג, רשות ביד הקהל לעשות כפי ראות עיניהם ואין צריך לשמוע בקול איש המחטט אחר שורשי הדינים...".¹⁰ פוסק הנודע ביהודה: "ומה טוב שבכל עניני המס, כל רב בעירו יעשה לפייס בדברים ולכוף במילי ולא בשוטים, כי רוב עניני המס אי אפשר להיות ע"פ ההלכה והכל לפי צורך שעה, ויבצעו תמימים בין העשירים ובין הבינונים דרך הממוצע ולחקור ולתווך השלום".¹¹

כאשר קיים סכסוך בין ציבורים, ואין גורם המסוגל להכריע ביניהם, אין מנוס מלעשות פשרה. כותב הנצי"ב: "... אפילו היה יוצא הפסק על פי דין תורה, קשה להכריע הרבים המתחייבים על פי דין תורה ושלא ישאר מחלוקת על מקומה כשהיתה לפני הדין תורה. והכתוב צווח 'אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם...' אבל אם הדין אינו יכול להביא לידי שלום, ההכרח לעשותו פשרה... וכן הוא בכל מחלוקת שבין רבים לרבים אי אפשר לקוות שצד אחד יכוף את הצד השני על פי דין תורה ותשקט המחלוקת".¹²

זו דרך הבורא. אומרת הגמרא: "מי כהקב"ה שיודע לעשות פשרה בין ב' צדיקים בין חזקיהו לישעיהו".¹³ נעים זמירות ישראל אומר: "אתה כוננת מישרים...", ומפרש רש"י: "פשרה ושימת שלום בין אנשים כוננת...".¹⁴

משה רבינו עשה פשרות. פסוק מפורש בתורה: "ושפטתי בין איש ובין רעהו" ומבארת המכילתא: "'בין איש' - זה הדין שאין בו פשרה, 'ובין רעהו' - זה הדין שיש בו פשרה".¹⁵ פוסק הרמב"ם: "... וכן בדוד הוא אומר 'ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו'. איזהו משפט שיש עמו צדקה הוי אומר זהו ביצוע והיא הפשרה".¹⁶

בקהילות נהגו לעשות פשרות בעניני הציבור. בפוזנא החליטו: "גם בועד הנ"ל יפקחו הלב' אנשים יצ"ו על אותן אנשים מעלמא הגרים פה אתנו על ידי פשרה שיש להם עם הקהל יצ"ו א מותר להם שותף להשתתף עם אנשים מבני קהלתנו בעסק משא ומתן אם לא...".¹⁷ בשנייטאך החליטו: "על כן תווכנו בקצת עסקים בפשרה הקרובה לדין, וקצת עסקיהם על פי הדין והדת תורתנו הקדושה כאשר הורנו מן השמים, כדי שיתווך השלום ביניהם".¹⁸

קהילות אחדות קבעו מראש מה הם התחומים שבהם חייבים להגיע לפשרה. בפוזנא החליטו: "והעשירים שיש להם כבר כמה בתים ובשביל זה מיצר שלהם וגבולם נוגע

⁹ שו"ת תרומת הדשן א שמב. ראשונים ואחרונים דנים בדברי תרומת הדשן.

¹⁰ שו"ת חוות יאיר נז. ערכות היינו הערכות לצורך שומת מס. וראה שו"ת לחם רב ב.

¹¹ שו"ת נודע ביהודה מה"ק חו"מ כ. וראה ערוך השלחן חו"מ קסג ז.

¹² שו"ת משיב דבר ג י. מכאן שבכל דיון על גביה ועל חלוקה יש לפעול על פי כללי פשרה. וראה סעיף מג הערות 33 34 55; סעיף צד הערה 3. סעיף רלו הערות 31 - 33; סעיף רסט הערה 16.

¹³ בבלי ברכות י א. וראה עין איה ברכות א פרק ראשון קלו המברר במה נחלקו ומה תוכן הפשרה.

¹⁴ רש"י תהילים צט ד. וראה בבלי עבודה זרה ד ב: "תורה דכתיב בה אמת, דכתיב: 'אמת קנה ואל תמכור' - אין הקב"ה עושה לפני משורת הדין, דין דלא כתיב ביה אמת - הקב"ה עושה לפני משורת הדין".

¹⁵ מכילתא על שמות יח טז. וראה העמק דבר שמות יח כג הרחב דבר א.

¹⁶ רמב"ם סנהדרין כב ד. וראה רש"י בבלי סנהדרין נו ב ד"ה דיני קנסות: "צדקה ומשפט... היינו דין ופשרה".

¹⁷ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה תרגם משנת תיא לפ"ק.

¹⁸ פנקס קהילת שנייטאך עמ' 158.

מצד כמה שאר בתים, בכך אם יהיה הדבר שאיש כזה ירצה לטעון טענת בר מצרא יצרפו הדיינים אליהם שני מנהיגים מתוך הקהל יצ"ו כדי שלא להעמיד הכל על דין תורה...¹⁹.

במצבים אלו אסור לעשות פשרות

כשהדין ברור דורשת הגמרא: "רבי מאיר אומר לא נאמר בוצע אלא כנגד יהודה, שנאמר ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו, וכל המברך את יהודה הרי זה מנאץ, ועל זה נאמר: 'ובצע ברך נאץ ה'".²⁰ פוסק הרב שטרנבוך: "אם הדין ברור אין לדיינים להתפשר, ואם יפשו הרי כגזילה ממש...".²¹

בפוזנא החליטו שלא להתפשר עם חייבי מס.²²

בעניני איסור והתר כותב המאירי: "אעפ"י שהפשרה נבחרת לענין דיני ממונות, לענין איסור אינו כן. ואל יאמר הדיין נתיר את זה כדי שלא יאכל את זה וכיוצא; זהו שאמרו: לא נאמר מקרא זה אלא כנגד אהרן וכו'".²³ כותב הרב יוסף דב סולובייצ'יק על איש ההלכה: "שונא הוא את הפשרנות והביצוע, את הרכות השכלית, את הגמישות הרציונלית ואת הויתור בעניני דת ודין".²⁴

כאשר יד הפרנסים אינה תקיפה, אין מנוס מלעשות פשרות גם במקרים אלו.²⁵ התוספתא אומרת: "מפני מה זכה יהודה למלכות מפני שהציל את אחיו מן המיתה".²⁶

גם כיום תקפה המצוה לעשות פשרה.²⁷ כותב הפלא יועץ: "ועוד יש גדר גדול לענין דיני ממונות... שלא יעמיד דבריו על דין תורה, אלא ישתדל בכל כחו לפשר בפשרה הקרובה לדין בדרך הטוב והישר בעיני אלקים ואדם באפן שאיש על מקומו יבוא בשלום".²⁸

לאור ירידת הדורות,²⁹ ירדה גם רמתם של דיינים ולפיכך ראוי להם להרבות בפשרות. פוסק הסמ"ג: "צריכין הדיינים להתרחק בכל היכולת שלא יקבלו עליהן לדון דין תורה כי נתמעטו הלבבות".³⁰ פוסק הבנימין זאב: "צריכין הדיינים להתרחק בכל היכולת שלא יקבלו עליהם לדון דין תורה כי נתמעטו הלבבות... דכל דין ישתדל לעשות ביניהם פשר וביצוע ולא דין תורה

¹⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה רפג משנת שצ"ו לפ"ק.

²⁰ בבלי סנהדרין ו ב. וראה שו"ת דברי מלכאל ב קלג, שאסור לברך את יהודה כדי שלא יהיה חוטא נשכר.

²¹ שו"ת תשובות והנהגות ג תלג. נראה שכאשר קיימים חילוקי דעות ציבוריים מותר להתפשר גם כשהדין ברור, ראה הערות 9 ו 10.

²² ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה תרנו משנת תי"א שאין לעשות פשרה בגבית המס, וכן שם א' מג; א' שפ; א' תכא; א' תמט; ב' ב ועוד. וראה שו"ע חו"מ יב יא.

²³ בית הבחירה סנהדרין ז ב. וראה מרגליות הים סנהדרין ז א ציון א.

²⁴ איש ההלכה – גלוי ונסתר, איש ההלכה עמ' 71.

²⁵ ראה הערה 12. וראה סעיף פא.

²⁶ תוספתא ברכות ד יח, וראה רש"י בראשית מט ט; פירוש הרמב"ן על התורה בראשית לח ז.

²⁷ ראה אגרות הראיה א נח: "כי דין תורה גמור קשה להעמיד בעסקים צבוריים...". וראה סעיף רלו.

²⁸ פלא יועץ ערך משפט ודין.

²⁹ ראה סעיף עו.

³⁰ ספר מצוות גדול עשין קז. וראה טור חו"מ יב.

ממש".³¹ פוסק השולחן ערוך: "צריכים הדיינים להתרחק בכל היכולת שלא יקבלו עליהם לדון דין תורה".³²

בזמן שאין אפשרות לכוף על ביצוע דין תורה חייבים מן הדין להסכים לפשרה. פוסק הרב הרצוג: "אינו רוצה לחתום על קומפרומיס יש לו דין מסרב".³³

*

כותב גיון פ. קנדי, מי שהיה נשיא ארצות הברית: "פוליטיקה היא... שטח אשר דרך הפעולה בו היא תמיד רק זו הקרובה לדרך הטובה ביותר, והבחירה נתונה תמיד בין שני משגים... הפשרה היא המלט המלכד את ארצות הברית... הפשרה היא זו המונעת את מחיקתה של קבוצת מתקנים אחת משדה הפוליטיקה על ידי הקבוצה המתנגדת לה... אחדים מבין חברי, הנאשמים בחוסר עקרוניות או הנתקלים במבטי בוז בשל היותם 'פוליטיקאים' מתפשרים, עוסקים למעשה במלאכת מחשבת הפיוס, האיזון, ובמערך הכוחות והגורמים של דעת הקהל, אמנות שבלעדיה אין אומה יכולה להיות מאוחדת, ואין ממשלה יכולה לפעול כהלכה. יש וידריכם מצפונם לנקוט עמדה תקיפה יותר למען העקרון. אולם תבונתם מצווה עליהם תמיד להעדיף את הפשרה על ההסתלקות המלאה מהצעתם, כי רק בעזרת פשרה יכולה הצעת חוק כלשהי לקבל את הסכמת הסינט, בית הנבחרים, הנשיא והאומה כולה.

אולם השאלה העומדת היא, עד איזו מידה מותר להתפשר ועם מי. כי קל מאוד להתפס לסיסמת הפשרה ולהשתמש בה, לא כאמצעי לפתרון סכסוכים אלא כמטרה כשלעצמה, כשיטה של 'הליכה בתלם'.³⁴

בכמה מדינות קיימים בתי משפט מיוחדים לבורריות.³⁵ ברוסיה קיים בית משפט עליון לבורריות.³⁶

בכמה מדינות קובעת החוקה כי כאשר קיימים חילוקי דעות בין שני בתי הנבחרים ועדת פישור היא זאת שתכריע.³⁷ בשוויצריה קובעת החוקה כי חילוקי דעות בין הקנטונים השונים או בין הקנטונים לשלטון המרכזי יפתרו באמצעות משא ומתן או בוררות.³⁸

בכמה מדינות קיימת הוראה חוקתית שלפיה על המדינה לעודד ישוב חילוקי דעות בינלאומיים באמצעות בוררות.³⁹

³¹ שו"ת בנימין זאב סימן שב.

³² שו"ע חושן משפט יב כ. וראה שאילתות דרב אחאי גאון תוספת לשאילתא נח העמק שאלה ס"ק לה.

³³ פסקים וכתבים ט א.

³⁴ אומץ ופוליטיקה עמי 12.

³⁵ ראה ICL חוקת פורטוגל 211 (2).

³⁶ ראה ICL חוקת רוסיה 127.

³⁷ ראה ICL חוקת רומניה 76 (1); שם חוקת בלגיה 82.

³⁸ ראה ICL חוקת שוויצריה 44 (3).

³⁹ ראה ICL חוקת הודו 51 (d).

קלג. "לא תתגודדו"

בתי דין פסוק מפורש בתורה: "לא תתגודדו..."¹, ופוסק הש"ך: "בית דין אחד בעיר אחת שנחלקו בדבר אסור להורות מקצתן כך ומקצתן כך משום 'לא תתגודדו' לא תעשו אגודות אגודות, ודבר זה גורם מחלוקת בישראל והתורה נעשית כשתי תורות... אלא ישאו ויתנו בדבר הרבה עד שישכימו כולם לדעת אחת... ושתי בתי דינים בעיר אחת יכולים להורות אלו כך ואלו כך..."². נמצא שהש"ך פוסק כשיטת הראשונים הסוברים שאיסור לא תתגודדו הוא רק אם בעיר יש בית דין אחד.

הרמב"ם סובר, שאיסור לא תתגודדו נוהג גם כאשר קיימים שני בתי דין באותה עיר: "ובכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינים בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה גורם למחלוקות גדולות"³. מבאר ערוך השלחן: "... דבשלמא בהוראה אין הדבר נמסר בידי ההמון אבל במנהגא בעלמא שאלו יעשו כך ואלו יעשו כך אף שהדבר יצא משני בתי דינים מ"מ מכוער הדבר שיראו שישראל בעיר אחת נפלגו לפלגות והן הן דברי רבינו הרמב"ם שלא ינהגו בעיר אחת מקצת מנהג זה ומקצת מנהג אחר אפי' כשהדבר יוצא משני בתי דינים"⁴.

נחלקו הדעות כיצד פוסקים בעיר גדולה שיש בה כמה קהילות, ולכל אחד מהן בית דין משלה. האם לדונה כעיר אחת שיש בה שני בתי דינים⁵ או שמא יש לדון כל קהילה כעיר בפני עצמה.⁶

במקום שיש הכרח לקבל החלטה אחת הכל מודים שעל כל בתי הדין להתכנס ולתת הוראה אחידה. פוסק הרד"ך: "... היכא דמגדר מלתא ותקנתם לכלם היא כופין דברוב בני העיר תליא מלתא לענין להסיע על קצתם וכדכתיבנא ואף שהם בכמה מקומות בבתי כנסיות כופין הרוב

¹ דברים יד א. ונראה שהקשר בין איסור גדידה על מת ובין האיסור לעשות אגודות הוא שבשני המקרים המתגודד ממאן להשלים עם מציאות שלא נעימה לו. הערת הרב נבנצל: "זה חותך בשרו, וזה חותך עם ישראל".

² ש"ך שו"ע יו"ד רמב, פלפול בהנהגת הוראות באיסור והיתר אות י. על התורה שנעשית כשתי תורות ראה רש"י בבלי סוכה מד א ד"ה לדידהו נמי ובעוד מקומות. הבטוי שתי תורות נמצא בגמרא בבלי סוטה מז ב. וראה העמק דבר על דברים יד א שהאיסור לעשות אגודות אגודות הוא מדאורייתא ולא אסמכתא. וראה הרב יהודה שביב, "לא תעשו אגודות אגודות", תחומין יג עמ' 240 - 256.

³ רמב"ם עבודה זרה יב יד. וראה צפנת פענח על סנהדרין טז א: "... דמה צריך לנו ב' בתי דין, יעשו בית דין אחת ויעמדו למנין...". שו"ת רדב"ז ה יא מבאר מפני מה פוסק הרמב"ם כאב"י, שיש לאו של לא תתגודדו בשני בתי דינים בעיר אחת, ולא כרבא: "אפשר לומר דפסק הרב ז"ל כאב"י בהא משום דמסתבר טעמיה שלא ירבו מחלוקת בישראל". נראה להוסיף כי עשויים להיות בין בתי הדין שני סוגי חילוקי דעות. חילוקי דעות בשאלה כיצד על כל אזרח לנהוג באופן אישי, וחילוקי דעות בענין הנוגע לכלל הציבור, כגון בענין שיטת המסוי. בויכוח מהסוג הראשון אין הכרח שמנהגים שונים יגרמו למחלוקת שכן כל אחד יבין שחברו הולך בעקבות רבותיו. בויכוח מהסוג השני עלולות להיות מחלוקות קשות. יתכן שהרמב"ם פסק כאב"י רק במקרה השני, ועדיין צ"ע. וראה העמק דבר דברים יז ח: "כי יפלא מן הקהל איך לעשות כזה או כזה... מצוה לעלות...". איסור לא תתגודדו נוגע לא רק לחילוקי דעות בהלכה אלא גם למנהגים שונים, ראה שו"ע או"ח תצג ג ומג"א שם ס"ק ו, וראה גליוני הש"ס יבמות יג ב; עינים למשפט יבמות יד א אות א.

⁴ ערוך השולחן או"ח תצג ח. וראה כע"ז שו"ת משיב דבר א יז.

⁵ ראה שו"ת מהריב"ל ב עב.

⁶ ראה שו"ת הרד"ך יב. לשיטה זו שתי קהילות נחשבות כשתי ערים, ראה סעיף רכט הערה 7.

למיעוט כיון דבעיר אחת יושבין כ"ש במה שכבר קבלו דפשיטא דחייבים לקיימו ולית דין צריך בשש"י.⁷

חכמי העיר פוסק המבי"ט: "... אם כל חכמי העיר הם חלוקים בענין זה... הוה להו כב"ד א' בעיר אחת, פלג כב"ש ופלג כב"ה, דאסור משום לא תתגודדו...".⁸ פוסק מהר"ח פאלאג'י: "כי כן הנכון הוא כשיהיה הפרש בין הרבנים תכף יעמדו למנן מהחכמים הגדולים שבעיר וישאו ויתנו בדבר ויכריעו ביניהם".⁹

כאשר חכמי העיר ודייניה אינם מסוגלים להכריע בחילוקי הדעות שביניהם ויש להם אפשרות לפנות לבית הדין הגדול בירושלים, הם מצווים לעשות כן.¹⁰ פוסק הרמב"ם: "כשהיה בית דין הגדול קיים לא היתה מחלוקת בישראל אבל כל דין שנולד בו ספק לאחד מישראל שואל לבית דין שבעיר. אם ידעו אמרו לו אם לאו הכל באין לבית דין שעל פתח העזרה. אם ידעו אמרו להן ואם לאו הכל באין ללשכת הגזית לבית דין הגדול ושואלים".¹¹ על הדיינים לעלות לירושלים ללא דיחוי. כותב בעל המשך חכמה: "אסור להשהות עד הרגל, רק 'וקמת' - מיד".¹²

כאשר אין אפשרות לשאול את בתי הדין שבירושלים על הדיינים להמלך בבית דין גדול מהם.¹³ הרב סולובייצ'יק סובר: "כשיש ספק בדיני תורה, יש חובת ביור, כדכתיב 'צדק צדק תרדוף' הלך אחר בית דין יפה".¹⁴

גם במקרה שלא עוברים על לא תתגודדו ראוי להשתדל שיהיה מנהג אחד בכל ישראל. חכמים הורו שאין ליטול לולב בארץ ישראל בראשון של סוכות שחל להיות בשבת, ומבאר רש"י:

⁷ שו"ת הרד"ך יב.

⁸ שו"ת מבי"ט א כא.

⁹ שו"ת חיים ביד יט.

¹⁰ ראה רש"י בבלי סנהדרין פז א ד"ה וקמת מבית דין: "אזהר רחמנא לבי"ד שבאותה העיר שהמחלוקת ביניהם לילך ולישאל".

¹¹ רמב"ם ממרים א ד. כונת הרמב"ם באמרו "אם ידעו" היא שהיתה להם שמועה באותו ענין. מכאן שביט הדין העירוני פונה משום שלדיינים לא ידועה שמועה באותו ענין. ונראה להוסיף שפונים לבית הדין הגדול במקרה שלדיינים שמועות סותרות ויש צורך לברר את השמועה, וראה סעיף י שאחד מתפקידי בית הדין הגדול הוא לברר שמועות. ויש לעיין מה הדין במקרה שהרוב קבלו שמועה והאחד לא קבל שמועה, וראה הרש"ר הירש שמות יח כא - כב כותב שזכות הדיינים במיעוט לדרוש לברר את השאלה השנויה במחלוקת בבית דין הגדול. הרי"ד בפסקיו על סנהדרין פז א מבאר שפונים לבית הדין הגדול במקרה שהמופלא חולק על שאר הדיינים (דהיינו "רב בנין" חולק על "רב מנין"). כלי חמדה על פרשת שופטים אות ה א מבאר שלבית דין בעיר הסמכות להכריע בכל שאלה העומדת לפניו אך אם הוא רוצה לקבוע הלכה לדורות עליו לפנות לבית הדין הגדול, ועל זה נאמר: "וקמת ועלית". לבית הגדול סמכות לקבוע הלכה אחת לעיר גם אם בתי הדין שבעיר אינם פונים אליו.

¹² משך חכמה דברים יז ח.

¹³ ראה רמב"ם סנהדרין ו ט: "וכן הדין בזמן הזה שאין שם בית דין גדול אבל יש מקומות שיש בהן חכמים גדולים מומחין לרבים ומקומות שיש בהן תלמידים שאינן כמותן, אם אמר המלוה נלך למקום פלוני שבארץ פלונית לפלוני ופלוני הגדול ונדון לפניו בדין זה, שכופין את הלוח והולך עמו...". מסתבר שהוא הדין לנד"ד.

¹⁴ חידושי בתרא על חידושי המסביר על מסכתות סנהדרין וסוכה, סנהדרין תקצב. מדבריו משמע שאם קיימים חילוקי דעות בנוגע לתקנת חכמים, וק"ו אם בני העיר מתלבטים אם ראוי לגזור או לתקן אין פונים לבית הדין הגדול.

"... שלא לעשות ישראל אגודות אגודות ונראה כשתי תורות".¹⁵ הרא"ש סובר שמן הראוי היה שיבקשו גשמים בארצו גם לאחר הפסח, אך פוסק למעשה: "אף על פי שהייתי יכול לשאול, אף על פי שאני יחיד, כיון שצורך רבים הוא, מכל מקום לא רציתי לעשות אגודות אגודות".¹⁶ מהרשד"ם פוסק: "להיות כי כעת בעונותינו נתמעטו הלבבות וכל יום ויום קללתו מרובה מחבירו ובענין בדיקת הריאה רבו המכשולים ובבית המטבחים זה יוצא וזה נכנס זה אומר בכה וזה אומר בכה עד שכל אחד בונה במה לעצמו ומקבלה יליף כחא דהיתרא עדיף ונפרץ הגדר עד שכמעט פרוץ מרוב' על העומד... התאזרנו כח להעמיד התורה על תלה ולגדור הפרצה ולהחזיר עטרה ליושנה כיד ה' הטובה עלינו וסדרנו כללי הדינין ותמציתם בראשי פרקים בענין הריאה בלבד זעיר שם זעיר שם ממה שחבר הגאון החכם הש' כמהר"ר יעקב ן' חביב זלה"ה... והסדר הזה קבלנוהו וקיימנוהו עלינו לבל נטה ממנו ימין ושמאל ובזה נצליח את דרכנו לתורה ולתעודה תורה א' תהיה לנו ומשפט אחד יהיה לכלנו למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה ותרבה המכשול' אגודות אגודות וחפץ ה' על ידינו יצלח על ישראל ועל רבנן א"א".¹⁷ כותב ספר מלאכת מחשבת: "בבוא קהל המגורש ממלכות, כאחינו הבאים מארץ שפנייאה לאיטליאה... ומנהגים נפרדים עד כי זה נסבה לשנאת חנם ביניהם... כאלו קהל אחד אינו מזרע קדש שארית ישראל כדמותם בצלמם... לכן בא הכתוב הזה והזהירו לאמר: 'הקהל עשו חקה אחת לכם ולגר הגר'".¹⁸

פרנסים פוסק הרב אליהו מזרחי: "שכל הקהל בכללו נקראים בית דין לאותם העניינים דומיא דדיינים שנתועדו בבית דין שאינם רשאים להפרד משם מפני שום חלוק דיעות שנפלו ביניהם כגון הללו מטהרין והללו מטמאים הללו פוטרין והללו מחייבין רק הם נמנים והולכים אחרי הרוב לפי גזרת תורתנו הקדושה 'אחרי רבים להטות'".¹⁹

ראוי שהשלטון המרכזי לקבוע מי הוא הגוף המכריע בעת חילוקי דעות קשים בקהלות. במערהין החליטו: "ואם יהי' אותן שני ראשי הגליל מחולקים, יכריע ביניהם הרב מדינה נר"י, ולא יזיה מהם שיסכים כן יהי' וכן יקום".²⁰ בליטא תקנו: "פסק היוצא מפי הקהל בצירוף אב"ד יצ"ו אין לערער עליו... אמנם אם האב"ד ועוד אחד מיושבי המשפט לא יסכימו עם הקהל על עונש ההוא, אזי רשות... להקריב המשפט לפני הקהילות והגאונים יצ"ו".²¹ אגודת הרבנים בפולין החליטה: "להרב מרא דאתרא שהוא הסמכות והיו"ר של העניינים הדתיים בהקהלה, הזכות לעכב כל החלטה מלהוציאה לפועל אם ימצא אותה נגד התורה... אולם הרשות נתונה, להנהגת הקהילה להגיש ערעור על זה לפני בית דין של שלשה רבנים מאגודת הרבנים".²²

¹⁵ רש"י בבלי סוכה מד א ד"ה לדידהו נמי לא דחי. וראה תשובת רב האי גאון, אוצר הגאונים ראש השנה עמ' 65: "... מימים קדמונים מנהג בכל ישראל מהם עושים תרועה יבבות לקות, ומהם עושים תרועה יבבות כבדות... ואלו ואלו יוצאים ידי חובתם... והיה הדבר נראה כחלוקה...".

¹⁶ שו"ת הרא"ש כלל ד כ.

¹⁷ שו"ת מהרשד"ם יו"ד מד.

¹⁸ מלאכת מחשבת שלח יג. וראה כפות תמרים על סוכה מד א.

¹⁹ שו"ת רבי אליהו מזרחי נג.

²⁰ תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק נה.

²¹ פנקס מדינת ליטא, ועד ת"ז לפ"ק תכו.

²² עקבי יצחק, "החלטות אגודת הרבנים" עמ' רלא.

דיינים, רבנים ופרנסים אשר למרות חילוקי הדעות שביניהם מתכנסים ומקבלים החלטה משותפת מקדשים שם שמים. פסוק מפורש בספר במדבר: "כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב", ומבאר הרמב"ן: "... אלו כולם תורה אחת ומשפט אחד להם וגוי אחד הם".²³ אומרים חז"ל: "בדרכי העכו"ם יש נמוסים הרבה ואין כלם מתקבצין בבית אחד ואנו אין לנו אלא ה' אחד ותורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכהן גדול אחד ובית המקדש אחד...".²⁴

דיינים רבנים ופרנסים שאינם מתכנסים ונמנעים מלקבל החלטות כנדרש עוברים איסורים רבים, ובנוסף לכך מכשילים את הציבור במריבה ובמחלוקת, "התורה נעשית כשתי תורות" ונגרם חילול השם.

עיר שיש בה מחלוקת בין בתי הדין נענשת בידי שמים: "וכן היה ר' אלעזר הקפר אומר, אהבו את השלום, ושנאו את המחלוקת, גדול השלום, שאפילו בשעה שישראל עובדין עבודה זרה ויש שלום ביניהם, אומר הקדוש ברוך הוא אין רצוני ליגע בהן, שנאמר 'חבור עצבים אפרים הנח לוי', אבל בדבר מחלוקת מהו אומר 'חלק לבם עתה יאשמו'. הא, גדול השלום, ושנואה המחלוקת. כיצד, עיר שיש בה מחלוקת, סופה ליחרב, ואמרו חכמים מחלוקת בעיר, שפיכות דמים... שני בתי דינין והם בעיר אחת, וביניהם מחלוקת, סופן למות, ואמרו חכמים מחלוקת בבית דין, חורבן העולם".²⁵

איסור לא תתגודדו תקף גם כיום.²⁶ השרידי אשר דן בשאלה שהתעוררה סמוך לפני השואה אם להתיר לאכול מבשר בהמה שהוממה לפני השחיטה, ופוסק: "ולפי דעתי אין לבקש היתרים מרבנים בעלי הוראה כי יודע אני שהיתר זה לא יתקבל על לב כמה מהיראים שאינם רוצים בשום אופן לשנות מדרכי השחיטה הנהוגה מדורי דורות. ובשיחה שהיתה לי עם ידידי המנוח הגאון האדיר ר' מנחם זמבא זצוקלה"ה הי"ד אמר לי בחכמתו שבשאלה זו יכריעו לא בעלי הלכה אלא בעלי סוד וקבלה, ה"ה האדמו"רים של חסידים והם לא יסכימו לשום היתר. ולכן ישתקע הדבר כי בהיתר זה יביאו למחלוקת ולעשיית שתי תורות בישראל".²⁷ כותב החוקת עולם: "בארץ ישראל אסור להורות כנגד הוראת הרבנות הראשית ואם מורים הרי עוברים על לא תתגודדו".²⁸

התעוררה שאלה בכל הנוגע למנהגי עדות. הרבנות הראשית לישראל קבלה תקנה: "ברוב קהלות ישראל וכן בקהלות האשכנזים שבארץ, קבלו עליהם להלכה שמצות חליצה קודמת למצות יבוס, וגם כששניהם, היבוס והיבמה, רוצין ביבוס, אין מניחים אותם ליבוס. ובמקום שהיבוס נשוי אשה, נהגו בכל המקומות שאין מניחים אותם ליבוס. ובהיות ובזמננו ברור הדבר שרוב יבמים אינם מכוונים לשם מצוה, ומשום דרכי שלום ואחדות במדינת ישראל, שלא תהיה

²³ פירוש הרמב"ן על התורה במדבר כג ט.

²⁴ תנחומא קרח ה. וראה רש"י במדבר טז ו. וראה תחוקה לישראל על פי התורה ב 137 על חילול השם שנגרם כתוצאה מטענת "קים ליי".

²⁵ מסכתות קטנות דרך ארץ ז לז. ראה סעיף סו וסעיף פט.

²⁶ ראה שו"ת תשובות והנהגות ד רנז.

²⁷ שו"ת שרידי אש ג צ.

²⁸ חוקת עולם ב עמ' 367. על הרבנות הראשית ראה סעיף יז.

התורה כשתי תורות, הננו גוזרים על תושבי ארץ - ישראל ועל אלה שיעלו ויתישבו מעתה והלאה, לאסור עליהם מצות יבום לגמרי, וחייבים לחלוץ, וחייבים במזונות יבמתם כפי מה שיפסקו עליו ב"ד עד שיפטרו את יבמתם בחליצה".²⁹ הרב עובדיה יוסף חולק ופוסק: "... ואין בזה דבר ח"ו נגד אחדות האומה ונגד דרכי שלום, כי הכל יודעים שכל אחד חייב להזהר ולנהוג כמנהג אבותיו, משום 'אל תטוש תורת אבך'... ואין כל תוקף להסכמת נשיאי וחברי הרבנות הראשית לישראל שגזרו אומר לבטל לגמרי מצות יבום גם מהספרדים ועדות המזרח ואין להם כל סמכות לכך".³⁰ ברוח דברים אלו פוסק הרב עובדיה יוסף גם בנוגע לנוסח התפילה: "ולכן הדבר ברור שעל המיעוט לקבל עמדת רוב הצבור להתפלל כמנהג אבותיהם, ולבטל מנהגם הקודם שנהגו עד כה, להתפלל בנוסח המכונה נוסח אחיד, שנעשה שלא כרצון חכמים, רבותינו המקובלים אשר מפיהם אנו חיים, ולהחזיק במעוז נוסח התפלה הספרדי המקובל מדורי דורות, וכדרישה הצודקת של רוב הצבור בבית הכנסת".³¹

כותב הראי"ה קוק: "על הסנהדרין בהכרח יהי לברר על פי רוב דעות הרבה דברים התלויים ברפיון, הרבה מנהגים שמחולקים בהם בני הארצות... בהכרח יהיו שבים הכל למנהג אחד".³²

*

אין חולק על כך שצריך להיות בכל המדינה חוק אחד.³³ קיימות מדינות שבהן קיימת הוראה חוקתית, שבמקרה וקיימים חילוקי דעות בין שני בתי הנבחרים, ונסיונות הפישור לא הצליחו, מתכנסים כולם ביחד ומקבלים החלטה על פי הרוב.³⁴ באחרות קיימת הוראה חוקתית שלפיה בשאלות גורליות יש לכנס לכתחילה את שני בתי הנבחרים לישיבה משותפת.³⁵

²⁹ תחוקה לישראל על פי התורה ג עמ' 169.

³⁰ שו"ת יביע אומר שם יד ו - ט.

³¹ שו"ת יחוה דעת ג ו.

³² אוצרות הראי"ה ב עמ' 238. וראה שו"ת אורח משפט יח; אגרות הראיה ב תקסו. וראה חקרי לב י"ד א פו על הלכות תערובות קט: "ני"ל משרבו תלמידי שמאי והלל דרבה המחלוקת נסתלקו הב"ד הגדול לפסוק הלכה על דם, שאז העובר דבריהם חייב חנק וכעין מ"ש בסוף סוטה משרבו הרצחנין בטלה עגלה ערופה... אף אכן נאמר כן לגבי זקן ממרא...". וראה שו"ת תשובות והנהגות ב פ. ונראה להוסיף שכאשר כל אחד הולך אחר רבו קיים חשש של לא תתגודדו, דהיינו שיהיו מריבות ומחלוקות בעם. הכרעה של בית הדין הגדול במקרה כזה, עלולה לא למנוע מריבות ומחלוקות אלא ללבותן, וראה סעיף יא הערה 4 וסעיף קצה הערה 25. מדברי הראי"ה קוק משמע שבימות המשיח בית הדין הגדול יכריע בחילוקי הדעות שבין ספרדים ואשכנזים, חסידים ומתנגדים וכד', ואכמ"ל.

³³ ראה A Theory of Justice עמ' 134 – 135, שיש צורך חיוני לקבוע מנגנונים שיקבעו החלטות סופיות שלא ניתן לערער עליהן. ראוי לציין כי במדינות פדרליות עשויים להיות הבדלים קטנים בין מדינה למדינה.

³⁴ ראה ICL חוקת רומניה 76 (2) וחוקת אוסטרליה 57 (2) (3). וראה חוקת שוויצריה 157 (1), ששני בתי הנבחרים צריכים להתכנס לישיבה משותפת ולדון בחילוקי דעות שבין הרשויות המקומיות והשלטון המרכזי.

³⁵ ראה ICL חוקת הולנד 96 (3) ופשיטא שהכונה למנוע אפשרות שבית אחד יתמוך במלחמה ואילו השני יתנגד לה.